

Skifferkulturens uppkomst

Kandidatuppsats i arkeologi
Stockholms universitet
HT 2018
Björn Underdal
Handledare: Anders Carlsson

Innehåll

1. Inledning	1
1.1 Introduktion	1
1.2 Syfte	2
1.3 Frågeställningar	2
1.4 Metod	2
1.5 Teori	2
2. Kvartskultur	3
3. Skärvtensvallar	5
3.1 Skifferkulturens skärvtensvallar	5
3.1.1 Hoting	9
3.1.2 Bastuloken	10
3.2 Skärvtensvallar i Finland	11
3.3 Skärvtensvallar i Norge	12
4. Hällbilder	14
4.1 Skifferkulturens hällristningar	14
4.1.1 Nämforsen	16
4.1.3 Gärde	17
4.2 Hällmålningar i Finland	18
4.3 Hällristningar i Norge	19
5. Skifferföremål	20
5.1 Skifferföremål i Sverige	20
5.1.1 Ställverket	23
5.1.2 Överveda	23
5.2 Skifferföremål i Finland	24
5.3 Skifferföremål i Norge	24
6. Slutsats	26
7. Sammanfattning	29
8. Referenser	30

Abstract

The Norrlandic Slate Culture was a hunter-gatherer culture that emerged in northern Sweden during the transition from the late Mesolithic to the early Neolithic, c. 4200 BC. This paper deals with the Slate Culture's relation to its neighbouring, contemporary cultures in Norway and Finland, and examines three types of typical finds related to the Slate Culture: enclosures of fire-cracked stones (Swe. skärvtensvall), petroglyphs and slate objects. The conclusion is that the Slate culture found inspiration to these phenomena from its neighbouring cultures and turned them into something of their own.

Omslagsbild: föremål av skiffer hittade i Norra Sannäs i Delsbo socken, Hälsingland. Foto: SHM, bilden hämtad hos: <http://www.kringla.nu/kringla/objekt?referens=shm/media/16447> (CC BY 4.0)

1. Inledning

1.1 Introduktion

I övergången mellan senmesolitikum och tidigneolitikum, när trattbägartraditionen är på framfart i södra Skandinavien, utvecklas i norra Sverige en helt egen jägarideologi, den så kallade norrländska skifferkulturen (Carlsson 2015:45). Denna tradition, som syns allra tydligast i mellersta Norrland, pågår mellan ca 4200-2000 f.Kr. Den har alltså sin början i övergången mellan senmesolitikum och tidigneolitikum, en tid då viktiga förändringar skedde i norra Sverige. Framförallt märkbart är att man under århundradena omkring 4000 f.Kr. började byta ut den gamla, slagna kvartsen mot slipad skiffer. Skiffern blev material till spetsar, knivar och dolkar, ofta med skulpterade älghuvuden på skaften. Både grå och röd skiffer har använts, och det är just bruket av skiffer som har givit denna tradition sitt namn. Skifferföremål av de typer som hittas i Mellannorrland har också påträffats i mellersta Norge och i norra Finland, men de är påfallande färre i Finland än i Sverige och Norge (Baudou 1992:62f).

Ett annat av de nya inslagen som kommer vid den här tidpunkten är skärvestensvallarna, i litteraturen även kallade boplatsvallar och hyddgrunder (Baudou 1992:62, Bolin 1999, Carlsson 2015:45ff, Lundberg 1997). Dessa lämningar, enorma vallar av skörbränd sten, innehåller ofta skifferföremål och älgben och är svårtolkade. Även om de själva inte behöver ha varit just hus så markerar de stabila boplatser och har varit i bruk under anmärkningsvärt långa perioder, i vissa fall nära 2000 år (Carlsson 2015:46, Lundberg 1997:168). Vallarna hittas framförallt i Mellannorrlands inland tillsammans med stora fångstgropssystem för älgjakt, och de skiljs från boplatsvallar i norra Norrland genom att de nordligare är mycket lägre och förmodligen använts som just bostäder. Ett exempel är de stora rektangulära hyddbottarna i Vuollerim, som alltså inte är skärvestensvallar (Baudou 1992:95ff).

En annan företeelse som kännetecknar skifferkulturen är hällristningslokalerna. Dessa har ofta en närhet till vatten, gärna vid forsar i gränslandet ut mot havet. Hällristningarna är huggna och motiven utgörs främst av älgar och båtar. Det kan tänkas att man hittat inspiration från de äldre, mesolitiska, ristade bilderna i naturlig storlek som finns både i Sverige och Norge (Carlsson 2015:46).

En tydlig röd tråd i materialet som rör skifferkulturen utgörs av älgsymboliken, vilken syns i såväl hällbilder som skifferföremål, i skärvestensvallarna i form av ben samt i fångstgroparna vilka är byggda för storviltjakt. Även det svårtolkade nordbottniska redskapet har föreslagits ingå i denna symbolik, då det påminner om en älg tunga (Carlsson 2015:46). I motsats till den sydliga trattbägar-kulturen och den finska kamkeramiska kulturen väljer man i norra Sverige att inte använda sig av keramik, förutom på ett fåtal platser i östra Norrbotten och längs kusten där kamkeramik förekommit (Carlsson 2015:45ff).

Frågan om ursprunget till skifferkulturen står ännu så länge obesvarad. Carlsson (2015) föreslår en blandning av innovationer, främmande förebilder och inhemska äldre traditioner som tillsammans blivit något nytt (Carlsson 2015:45). Men var kommer inspirationen från?

Har man blickat åt väst och den norska hällristande traditionen, eller har man kanske hämtat inspiration från öst och den finska mesolitiska suomusjärvikulturen, vilken också använde sig av skiffer? Hur förhåller sig den norrländska skifferkulturen till den neolitiska finska kamkeramiska kulturen? Är skifferkulturen i själva verket något helt eget?

1.2 Syfte

Syftet med den här uppsatsen är att bidra till förståelsen för uppkomsten av den norrländska skifferkulturen och dess relation till samtida stenålderstraditioner i Norge, och den samtida kamkeramiska kulturen i Finland.

1.3 Frågeställningar

För att uppnå mitt syfte kommer jag ta reda på vad som fanns före skifferkulturen, vad som tillkom och vad som förblev som förr. Jag kommer framförallt undersöka skifferkulturens relation till samtida, geografiskt närliggande kulturtraditioner, det vill säga samtida kulturer i Norge och Finland. Jag kommer även i kapitel 6 att diskutera skifferkulturens relation till trattbägarkulturen.

För att uppnå mitt syfte utgår jag från dessa frågor:

1. Har skifferkulturens skärvtensvallar ett ursprung i Norge eller Finland?
2. Har hällbilderna inom skifferkulturen ett ursprung i Norge eller Finland?
3. Har bruket av skiffer, och då framförallt röd skiffer, ett ursprung i Norge eller Finland?

1.4 Metod

För att förstå den norrländska skifferkulturens uppkomst kommer tre typer av arkeologiska fenomen som anses typiska för skifferkulturen undersökas, och jämföras med liknande fenomen från samma tid i Norge och Finland. Det första av dessa tre fenomen är skärvtensvallarna, även kallade boplatzvallar, som framförallt återfinns i mellersta Norrland. Det andra är Norrlands hällbildstradition, och det tredje skifferföremål som exempelvis knivar, dolkar och spetsar. För varje lämningstyp har två lokaler valts ut för en närmare studie. Urvalet har baserats på relevans för syftet, exempelvis med tanke på datering och/eller andra intressanta företeelser.

Jag gör en kronologisk komparation för att kunna hitta ursprunget till dessa fenomen. För att göra kronologisk komparation av hällbilder använder jag mig av dateringar som gjorts med exempelvis typologi, strandlinjekronologi och överskärningsanalys.

För att kunna identifiera potentiella relationer mellan grupper behöver man visa på kontakt och interaktion (Solheim 2012:48), och därför kommer jag att undersöka likheter och olikheter i det arkeologiska materialet jag har avgränsat mig till.

1.5 Teori

Jag utgår från att kultur är föränderlig och inte statisk. Risken med att se kultur som något statiskt är att en förändring automatiskt blir ett traditionsbrott, det vill säga en ny kultur. Man riskerar då att förbise eventuella utvecklingar av den redan befintliga kulturen, man missar eventuell kontinuitet.

Är det möjligt att likställa regional variation med identitet och social differentiering? Solheim (2012) anser att när sociala strukturer skapas genom relationer med andra människor inom samma sociala grupp, blir den rumsliga relationen mellan människorna central i hur identitet och social differentiering uppstår. Det är i möte med andra människor som en medvetenhet om den egna identiteten uppstår, medan den på ett vardagligt plan är omedveten och självklar. Skillnader i tradition och praktik blir plötsligt viktig, och den syns inte minst i de materiella tingen (Solheim 2012:193f).

Etienne Wenger (1998) menar att genom att delta i den kulturella praktiken blir man en del av densamma, och genom att lära sig och sedan lära ut den vidare blir man en del av dess historia. Ens identitet är beroende av relationen till andra människor, och man lär sig genom att delta i den egna kulturella praktiken hur man ska bete sig när man möter människor av andra kulturer. De materiella tingen som skapas genom att delta i praktiken blir en del i att skapa ens identitet, och binder en samman med historien (Wenger 1998:152f).

Identitet skapas inte bara genom vad man gör, utan också vad man väljer att *inte* göra (Wenger 1998:164). Ett bra exempel på detta är just skifferkulturen, som avstår från att producera och använda keramik, en praktik som utövas inom trättbägarakulturen i södra Sverige och den kamkeramiska kulturen i Finland. Avståndstagandet från keramikhantverket bidrar alltså till att skapa och/eller förstärka ens identitet. Wenger påpekar också att ritualer är viktiga för att hålla samman lokala praktiker. Genom att utföra samma ritualer som andra gör och har gjort före ens egen tid kan man skapa en gruppidentitet som är större än den lokala (Wenger 1998:183). Man blir därmed en del av någonting större.

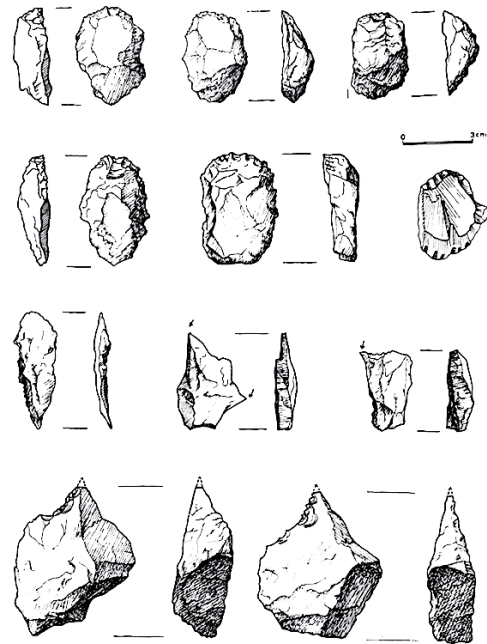
Wengers sociala teori är generell och inte direkt kopplad till arkeologi, men en annan teoretiker som har exempel inom just arkeologin är Siân Jones (1997). Jones lyfter fram kulturens roll för skapandet av etnicitet, och menar att de kulturella praktiker som blir symboler för etnicitet härrör ur den vardagliga praktiken och de erfarenheter vardagen skapar (Jones 1997:128). Medvetenheten om den egna kulturella kontexten uppstår framförallt i mötet med människor som kommer från andra kulturella kontexter – i andra fall är den självklar och behöver inte uttryckas eller förstärkas. Det är i mötet med andra kulturella kontexter som symbolerna för ens egen kultur blir viktiga, de symboler som skapats ur vardagens praktik (Jones 1997:95).

2. Kvartskultur

Som en början till att försöka besvara de frågor den här uppsatsen ställer, följer här en kort översikt över senmesolitikum i Norrland och det som har kommit att kallas norrländsk kvartskultur. Kvarts används under samma tid även i östra Mellansverige, där kallad trindyxe- eller kvartskultur, och båda områdena använder sig av bipolär slagteknik och mikrospåsteknologi. I Mellansverige använder man stenyxor med oval och rund genomskärning, det vill säga trindyxor, men i Norrland har man till stor del valt bort dem – där finns inga inhemska trindyxor. Däremot finns, längs kusten, importerade yxor, och de förekommer upp till norra Ångermanland. Det finns alltså tydliga tecken på kontakter mellan Norrland och östra Mellansverige under senmesolitikum (Carlsson 2015:32ff). Även i Finland under samma tid, inom suomusjärvikulturen, finns en tradition av att använda kvarts, men slagningstekniken är annorlunda gentemot den norrländska och där finns heller inga trindyxor (Baudou 1992:56f; Carlsson 2015:34).

Förbindelsen med Mellansverige syns som sagt tydligast längs kusten. Det finns även en annan viktig förbindelselinje västerut mot Norge, särskilt mellan Jämtland, Härjedalen och Trøndelag. I just Jämtland och Härjedalen har hittats en stor andel mesolitiska fynd. Även i Dalarna är mesolitikum starkt representerat, men här rör det sig till stor del om fynd av sydiskandinavisk karaktär, exempelvis trindyxor (Baudou 1992:56-58). I och med detta kan man se ett ganska väl avgränsat område som sedermera kommer att utveckla det vi kallar skifferkulturen. Det rör sig framförallt om mellersta Norrland och Norges Trøndelag.

Kvartsen togs gärna lokalt, och ett exempel på detta ser man på lokalerna vid Lundfors, Byske socken i Västerbotten, vilka Baudou (1992) skriver om. Här finns sju lokaler varav fyra har grävts ut och daterats till ca 4200 f.Kr., det vill säga precis i övergången mellan senmesolitikum och tidigneolitikum. Dessa fyra lokaler har tolkats som boplatser med fokus på jakt av vikaresäl, på grund av den höga andelen sälben och nätsänkena som återfunnits. Kvartsen som hittats på lokalerna överensstämmer med fyra forntida kvartsgruvor som finns i närheten, ca sju kilometer bort. Vid en av gruvorna fanns en halvcirkelformad koncentration av avslag och rester av kärnor, och detta har tolkats som en plats där den första bearbetningen av kvartsen skedde innan den togs med tillbaka till boplatserna för finputsning. Bearbetningstekniken som användes var sydiskandinavisk och därmed typisk för senmesolitikum. Men Lundfors är också speciellt av en annan orsak – här har nämligen tidiga skifferföremål hittats, av typer som är typiska för skifferkulturen, och därmed blir Lundfors en bra representant för övergången till den yngre stenåldern med sin säregna skifferkultur (Baudou 1992:59f).

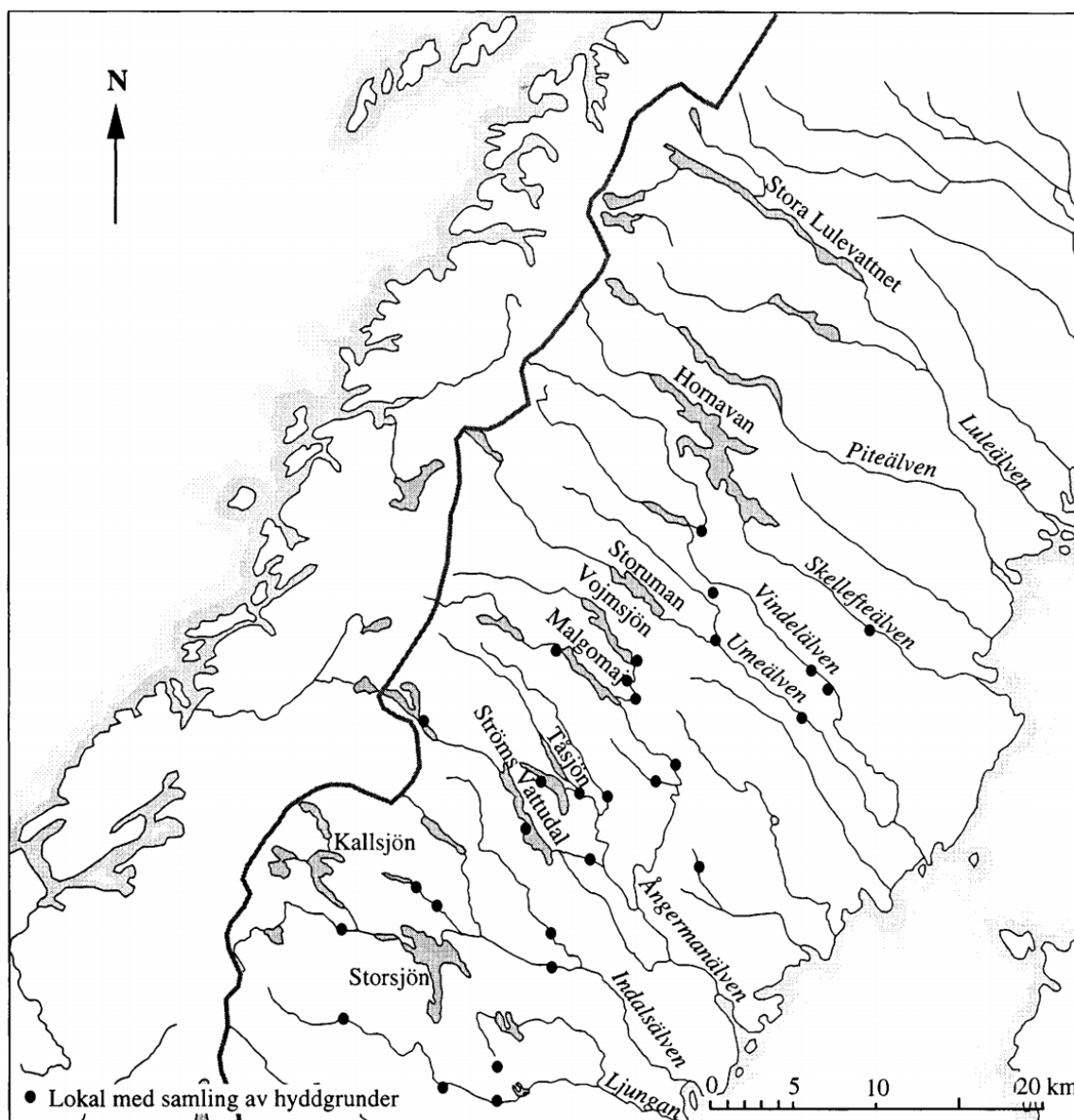
Figur 1. Redskap av kvarts från Lundfors. Ändskrapor med konvex egg i de översta två raderna, under dessa en borrar och två sticklar och längst ned två borrar (Baudou 1992:60).

Figur 2. Lösfynd från Medelpad. Från vänster: tre trindyxor, en tväreggad stenyxa och ett fragment av en tunnackig flintyxa av sydiskandinavisk härkomst. Fynden visar på Mellannorrlands kontakter i övergången mellan senmesolitikum och tidigneolitikum (Baudou 1992:57).

3. Skärvestensvallar

3.1 Skifferkulturens skärvestensvallar

Figur 3. Det huvudsakliga utbredningsområdet för skifferkulturens skärvestensvallar. Prickarna markerar lokaler med skärvestensvallar, i kartan kallade "hyddgrunder" (Lundberg 1997:14).

Skärvestensvallar är en lämningstyp som består till stor del av just skärvesten. Detta är skörbränd sten som spruckit av värme vid eldning, och är vanligt förekommande på boplatser i norra Sverige under neolitikum (Lundberg 1997:168). Till utseendet är en typisk skärvestensvall kraftig, vanligtvis av en oval-, cirkel- eller hästskeform, ibland även rektangulär. Ofta har de en nedsänkning i själva vallen, vanligen kallad "ingång", vilken i de flesta fall är orienterad mot närmaste vattendrag (Lundberg 1997:106). Mängden skärvesten i själva vallen är väldigt stor och i vissa fall kan den vara uppåt en meter hög, nästan alltid med ett nedsänkt plan i mitten, vilket brukar vara mellan 0,3-0,7 meter (Lundberg 1997:104). Stora mängder osteologiskt material påträffas vanligtvis i dessa lämningar, till stor del älg, men även bäver, fågel och fisk (Sjöstrand 2011:32).

Figur 4. Skärvstensvall, Raä 404 vid Visjön, Åsele socken, Västerbotten. Den stora gropan utgör skärvstensvallens nedsänkta bottenplan och runtomkring syns själva vallen (Åsa Lundberg 1997:16).

Denna fornlämningstyp har varit känd länge men har inte varit föremål för tolkning särskilt ofta – den vanligaste tolkningen är att det rör sig om boplatser och husgrunder, vilket inte ifrågasatts i någon större utsträckning. Att skärvstensvallarna gärna ligger samlade flera stycken i samma lokal har lett tankarna till byar, och begreppet ”stenåldersbyar” har myntats (Klang 1987:34), då särskilt när det pratas om de kustbelägna vallarna i Norrbotten (Norberg 2008:2).

Åsa Lundberg (1997) presenterar i sin avhandling en uppteckning över de lokaler med skärvstensvallar som hittills var kända. Även hon har tolkat vallarna som hyddgrunder. I det här fallet handlar det om skärvstensvallar i mellersta Norrlands inland, närmare bestämt Västerbottens, Jämtlands och Västernorrlands län. Lundberg menar att de har varit vinterbostäder, bland annat med argumenten att ett försänkt golv är mer praktiskt på vintern. Hon visar även på de fynd av älgben och system av fångstgropar som återfunnits i anslutning till lokalerna. Älgjakten ska alltså ha bedrivits just på vintern, och därmed bör platserna enligt Lundberg ha brukats som vinterbostäder (Lundberg 1997:169). Intressant nog innehåller de svenska skärvstensvallarna i mellersta Norrland vanligen inte härdar, och då dessa återfinns är de oftast daterade som mycket yngre än själva vallen (Lundberg 1997:18).

De skärvstensvallar hon undersökt och definierar som hyddgrunder ska uppfylla vissa kriterier. Bottenplanet, som ska vara omgärdat av en ringformad eller rektangulär vall, ska vara minst 2-3 meter i diameter. Vidare ska det finnas skärvsten och avslag i fyndmaterialet, i eller utanför anläggningen (Lundberg 1997:13).

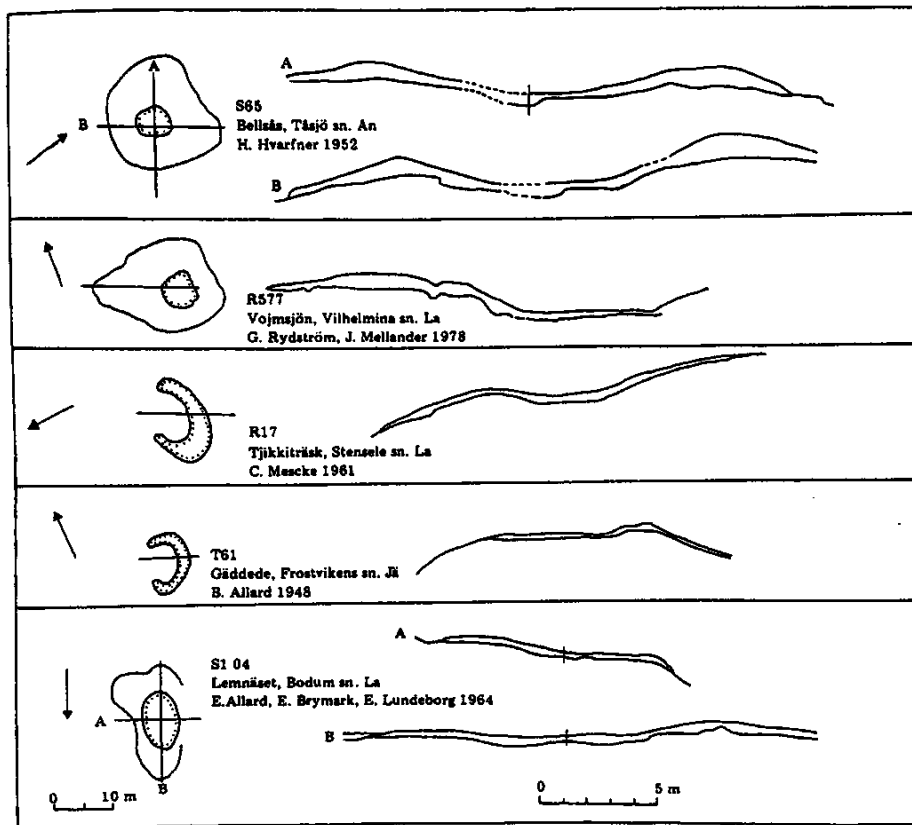
Lundberg kan också konstatera att närhet till vatten är viktigt. Samtliga skärvstensvallar som registrerats vid tidpunkten för hennes avhandling ligger inom 20 meter från älv- eller sjöstränder, vanligen 10-20 meter. 50% av dessa finns på uddar och några få på holmar vilket betyder att man måste ha haft båt för att kunna ta sig ut till dem (Lundberg 1997:101f). Även Erik Norberg (2008), som studerat kustnära skärvstensvallar i Norrbotten, konstaterar att de är placerade med närhet till vatten, gärna på öar och näs (Norberg 2008:59ff).

Dateringen av skärvstensvallarna är omtvistad. Lundbergs förslag är att de har uppkommit under tidigneolitikum och varit i bruk mellan 4600-2500 f.Kr., och att deras användning slutar där (Lundberg 1997:169). Hon ser även en tendens till en geografisk spridning i dateringarna, där den mycket kraftiga skärvstensvallen på Bellsås vid Hotingsjön, Tåsjö socken i Jämtland, skulle vara den äldsta och därmed ursprungliga. Den fick med hjälp av 14C- dateringen 4780-4470 f.Kr. Inte långt därifrån, vid Lesjön, Bodum socken i Ångermanland, ligger en skärvstensvall som fick en ännu äldre datering från ett kollager under vallen, nämligen 5480-5144 f.Kr. Ett till prov togs i ett tydligt markerat lager i profilritningen och gav dateringen 4332-3980 f.Kr., och Lundberg menar att denna datering är mer tillförlitlig. Lundbergs teori är att vallen på Bellsås är den äldre med tanke på dess ovanligt kraftiga vall som visar på mycket lång kontinuitet (Lundberg 1997:120).

Hans Bolin (1999) kan dock visa att skärvstensvallarnas brukstid pågått under ett mycket längre tidsspann än de ca 2000 år som Lundberg föreslår. Fynd och 14C-dateringar från vallarna gör det möjligt att hitta spår av aktivitet dels från senmesolitikum, men även från brons- och järnålder (Bolin 1999:73). Vid Lesjön finns förutom skärvstensvallen Raä 26 en annan anläggning, Raä 16, som är registrerad som skärvstensvall men saknar en nedsänkt yta i mitten och därför mer liknar en hög (Bolin 1999:79). Skärvstensvallen Raä 26:1 har haft en mycket lång brukningstid och har dateringar i senmesolitikum, senneolitikum, bronsålder och förromersk järnålder. I båda dessa anläggningar har hittats skifferföremål, kvarts, flinta och diverse redskap och yxor av grönsten, samt asbestkeramik. Fyndet bekräftar de 14C-dateringar som gjorts (Bolin 1999:79). Två mycket speciella fynd från Raä 26:1 innefattar ett par spetsar av röd skiffer, med rak bas och med människofigurer och sicksackmönster inristade, samt ett björnhuvudformat bryne. Spetsarna dateras till senneolitikum på grund av sin raka bas (Bolin 1999:80).

Figur 5. Lokaterna Raä Tåsjö 101:1 vid Hotingsjön och Raä Bodum 26:1 vid Lesjön, vilka har de två äldsta skärvstensvallarna enligt Lundberg (1997:120). Karta från kartor.eniro.se. Lokaterna markerade av författaren.

Figur 6. Exempel på skärvstensvallarnas varierande utformning. Nr 1 (uppifrån): Raä 101 (S65), Bellsås, Tåsjo socken, Ångermanland. 2) Raä 577, Vojmsjön, Vilhelmina socken, Lappland. 3) Raä 17, Tjikkiträsk, Stensele socken, Lappland. 4) Raä 101 (T61), Gäddede, Frostviken socken, Jämtland. 5) Raä 26 (S104), Lesjön, Bodum socken, Ångermanland (Bolin 1999:75).

Bolin (1999) vill även framhålla skärvstensvallarnas stora variation i utseende. De har en storlek på mellan 5-30 meter i diameter, inklusive vällen. Vissa saknar helt ovan nämnda ”ingång”, formen varierar kraftigt och ibland har de även spår av tillbyggnader (Bolin 1999:74). Bolin avvisar helt att vallarna ska ha använts till boplatser, detta med argumenten att det inte återfinns några stolphål i dem, att ingen form av takkonstruktion har kunnat bevisas, att några skärvstensvallar invändigt är helt täckta av kokgropar samt att kollager, härdar och kokgropar påträffats ovanpå själva vällen vilket pekar på att man även rört sig ovanpå vallarna (Bolin 1999:74f). Lundberg berör faktiskt problemen med att så få stolphål kunnat konstateras, och hittar i sitt material fyra vallar med osäkra stolphål. Hon menar utifrån dessa fyra fall att exempelvis en klykstångskonstruktion likt den som används i samiska klykstångskåtor skulle kunna ha varit möjlig (Lundberg 1997:107f), men det är oklart hur detta ska motiveras i alla de andra fall där minsta antydning till stolphål saknas.

Att skärvstensvallarna uppvisar en så stor variation i utseende kan förklaras med att de haft en så lång användning och därmed har genomgått diverse till- och ombyggnader (Bolin 1999:77). De kan även ha haft många olika användningsområden under sin brukstid, men Bolins huvudsakliga tolkning är att de har varit platser för gemensamma sammankomster. Kanske har de varit platser för jaktmagi och tillagning av specifikt älg, med tanke på de stora mängder älgben och djurhuvudformade föremål som ofta hittas i dem samt de många kokgroparna och närheten till fångstgropsystem. Själva vällen ska ha tillkommit när man samlades och gemensamt tillagade älgkött under ceremoniella former, varpå man lade upp de använda skärvstenarna på vällen (Bolin 1999:78ff).

De fyndkategorier i skärvstensvallarna som hör till neolitikum innefattar vanligen skrapor, spetsar och andra liknande föremål av kvarts, kvartsit och skiffer samt avslag av dessa, skifferknivar med djurhuvudformade skaftändar, omfattande mängder djurben och så klart

skärvsten. Älgtemat är ständigt återkommande och de djurhuvudformade knivskaften avbildar ofta just älgar (Bolin 1999:81).

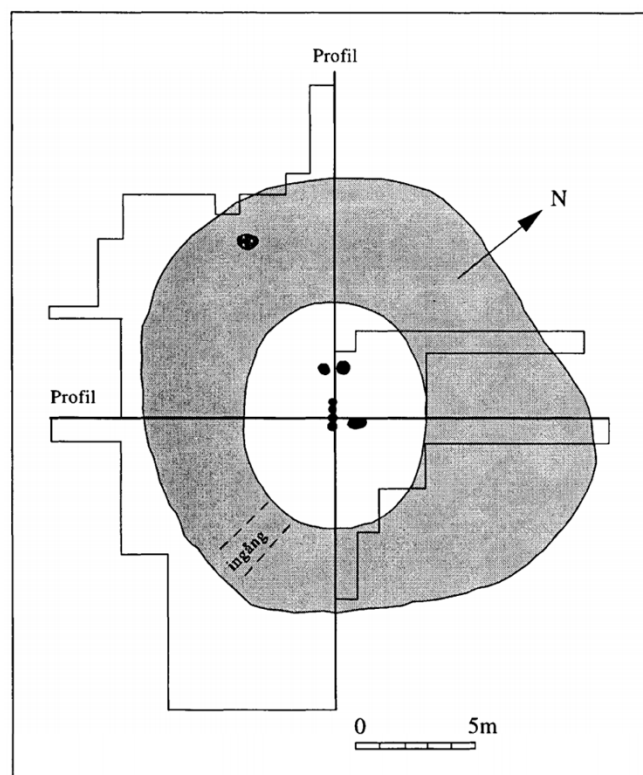
Cecilia Grusmark (2001) har skrivit om lokalen Lillberget, Överkalix socken, där vallanläggningar liknande skärvstensvallar hittats, och även keramik, vilket är ovanligt. Keramiken är av östlig typ, det vill säga kamkeramisk (Grusmark 2001:23). Grusmark ställer sig tveksam till tolkningen av skärvstensvallar som bostad, och menar att varje enskild lokal måste förstås utifrån sin egen kontext. Just Lillberget, menar Grusmark, kan ha haft en rituell betydelse och inte alls varit en boplatz som man tidigare antagit (Grusmark 2001:27). Kamkeramik, flintredskap av kamkeramisk typ och en sälfigurin av lera (Grusmark 2001:17ff) tyder på att platsen bör räknas till den kamkeramiska traditionen. Däremot hittades även en pilspets av röd skiffer, en mejsel av skiffer och en miniatyryxa av skiffer i vallanläggningarna (Grusmark 2001:18f). Det verkar som att platsen befinner sig i gränslandet mellan skifferkulturen och den kamkeramiska kulturen. Kanske utgör Lillberget rent av skifferkulturens nordgräns.

3.1.1 Hoting

Vid Hotingsjön i Tåsjö socken i Ångermanland finns sex skärvstensvallar. Den största av dem är Tåsjö 101:1 som ligger på halvön Bellsås, precis i strandkanten. Vallen är 25 meter i diameter, ca 1 meter hög och har ett bottenplan på ca 8x10 meter. Norra delen är hela 8 meter bred, hela skärvstensvallen är med andra ord väldigt stor. En del av den sydöstra delen är något lägre än övriga vallen (Lundberg 1997:24ff).

Skärvstensvallen har undersökts flera gånger, första gången 1923, sedan igen 1925-26 under ledning av Santesson. År 1952 gjordes en ny undersökning av Harald Hvarfner, och sedan igen 1969 av forskningsprojektet NTB (Norrlands Tidiga Bebyggelse). I samband med denna grävning togs fem kolprover från olika lager i vallen, och en pollenanalys gjordes. Osteologiska analyser har gjorts vid varje utgrävning (Lundberg 1997:26).

I vallen framkom en stor mängd skifferavslag, och 30 pilspetsar av skiffer av vilka ungefär 80% var av röd skiffer, övriga grå. Spetsarna var av olika typer, både med och utan tånge, och fem större spetsar av bredare typ var förmodligen spjutspetsar. Även sex röda skifferknivar hittades, och andra kategorier skifferföremål som hängen och sänkstenar. Brynen, klubbor och möjliga yxor har också hittats, samt små skifferplattor med sågrand. Endast åtta stycken avslag av flinta hittades (Lundberg 1997:28). Värt att notera är att det ca fem mil nordväst om Hotingsjön finns blottor med rödskiffer, och det ligger därför nära till hands att tänka sig att råmaterialet till skifferföremålen skulle kunna komma därifrån (Lundberg 1997:163).

Figur 7. Plan över skärvstensvallen Raä 101:1 på Bellsås, Hotingsjön, Tåsjö socken i Jämtland. Kokgropar markerade (Lundberg 1997:26).

Det som identifierats av benmaterialet från Raä 101:1 är uteslutande av älg. 9 kg brända ben tillvaratogs och utgjordes av extremiteter och skuldra. Även obrända ben framkom i stor mängd, hela 23,5 kg, och i det obrända materialet finns ben från hela älgkroppen representerat. De obrända benen kommer framförallt från de djupare lagren av vallen, och har splittrats och huggits. Även kranium och käkben har genomgått denna tuffa behandling, och av kraniematerialet kan man dessutom se att djuren dödats under vintern när de fällt sina horn (Lundberg 1997:28).

3.1.2 Bastuloken

För att bidra till bilden av hur skärvstensvallar kan tolkas kommer nu lokalen vid Bastuloken tas upp. Bastuloken ligger i det så kallade "rödockrarummet", Ramsele socken i Ångermanland och fornlämningen har RAÄ-nummer Ramsele 183. På lokalen finns tre skärvstensvallar, varav en i dag ligger under vatten. Älgkranier med fällda horn och ben från sångsvan hittades, vilket visar att platsen brukats både vinter och sommar. Detta talar emot Lundbergs (1997) tolkning om vinterbostäder. I närområdet finns fångstgropar och hållmålningar (Sjöstrand 2011:192).

Figur 8. Grå och röd skifferspets med tånge funnen på lokalen Bastuloken RAÄ 183, Ramsele socken i Ångermanland (Larsson 2010:11).

Den största av de tre vallarna grävdes ut år 2005, och man hittade då bland annat fragment av skifferspetsar och ca 10 kg älgben (Hellqvist 2007:1). En påfallande stor andel av älgbenen utgjordes av ben från nedre extremiteter (Sjöstrand 2011:138). Stora mängder skärvsten återfanns också, men detta är sten som inte finns naturligt i marken i området, så den måste ha blivit ditburen av människor. En 14C-datering från vallen gav resultatet 2880-2570 f.Kr. (Hellqvist 2007:1f).

Projektet *Älgen och människan i norr - en mångtusenårig relation* utförde år 2009 en undersökning av lokalen och fann i en av schakten så mycket som ca 23 kg obrända älgben, från en undersökt volym av 1,4 kubikmeter. Mer ben hittades i andra schakt, och bevarandemöjligheterna i vallen kan generellt sägas vara mycket goda (Larsson 2010:1-8). Även stenredskap som skrapor och spetsar av kvartsit och skiffer hittades, samt ett flintavslag. Däremot hittades ingen kvarts, och inga äldre typer av skifferredskap (Larsson 2010:12).

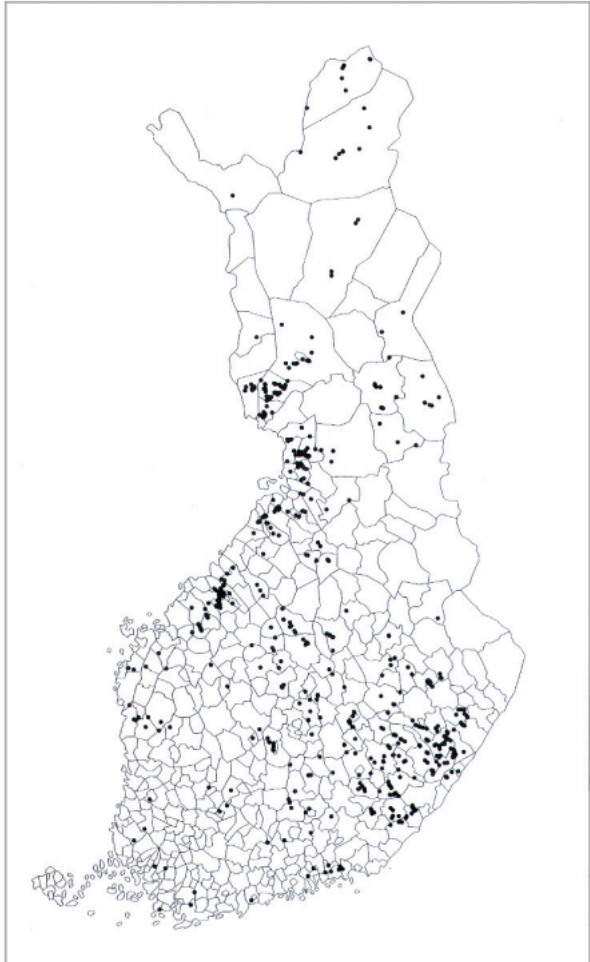
Obrända älgbenprover från sex olika nivåer i vallen har 14C-daterats. Dateringarna visar att vallen börjat användas ca 2500 f.Kr., det vill säga jämförelsevis sent för en skärvstensvall (jämför med dateringarna hos Lundberg 1997). Ett intressant resultat visar att den mest intensiva användningen och hanteringen av älg har skett mellan 2500-2300 f.Kr., och närmare 80% av benmaterialet kommer från denna tid. Från 2500 f.Kr. kan man se att skärvstensvallarna på platsen har vuxit betydligt i storlek. Under denna intensiva period fylls även de nedsänkta innerplanen med kokgropar, på ett sådant sätt att användningen som bostad är helt otänkbar. Vallarna på Bastuloken går under denna period från att vara ganska anspråkslösa till att bli monumentala bjässar. Hanteringen av älg upphör på platsen vid ca 1800 f.Kr. En bryggliknande konstruktion kan ha att göra med garvning av älgskinn (Sjöstrand 2011:192ff; Larsson 2010:12ff).

3.2 Skärvtensvallar i Finland

Ett problem som uppstår när man ska undersöka förekomsten av skärvtensvallar i Finland är hur dessa definieras och hur de skiljs, eller snarare *inte* skiljs, från faktiska hyddgrunder. Vanligen kallas allt som påminner om en hyddgrund – och där ingår skärvtensvallar – för ”house-pits” eller ”semisubterranean houses”, det vill säga husgropar/grophus respektive delvis nedgrävda hus. Detta kapitel är ett försök att reda ut vad som är vad, och om det i Finland över huvud taget finns några skärvtensvallar av samma typ som de i Mellannorrland.

Petro Pesonen (2002) pratar om ”house-pits” och ”semisubterranean houses”, och definierar dessa som nedsänkningar i marken som är över fyra meter i diameter, vanligen anlagda i sandig jord eller grus. Detta är alltså inte skärvtensvallar. Pesonen vill skilja dessa boplatzvallar från det han kallar ”settlement embankments”, vilka är nedsänkningar i jorden omgärdade av vallar, väggar eller kantkedjor av sten (Pesonen 2002:13f). Det specificeras inte närmare om dessa vallar är av skärvtens eller vanlig, av eld obehandlad, sten.

Det förekommer skillnader mellan Finlands kust och inland när det kommer till dessa vallomgärdade, nedsänkta anläggningar. Pesonen (2002:28) nämner exempelvis att lokalerna i inlandet inte använder sig av skärvtens, men om han menar stenen i själva den omgärdande vällen eller andra anläggningar i bottenplanet, såsom kokgropar eller härदार, är oklart. Det kan antas att det hade klargjorts om det verkligen rört sig om skärvtensvallar av mellannorrländsk typ med tanke på deras monumentalitet och påfallande stora mängd skärvtens. Därmed kan ytterligare ett antagande göras: vallanläggningarna i Finlands inland är *inte* skärvtensvallar av mellannorrländsk typ. För enkelhetens skull kommer jag härnäst att kalla dem för boplatzvallar, eftersom min åsikt är att de inte är skärvtensvallar och den rådande tolkningen är att de är just bostäder, en tolkning som inte kommer ifrågasättas i denna uppsats.

Figur 9. Kända lokaler med så kallade ”pit-houses” och ”semisubterranean houses” i Finland, i texten kallade boplatzvallar. De kustnära boplatzvallarna innehåller skärvtens medan de i inlandet inte gör det (Pesonen 2002:14).

Men kusten då? Vid kusten förekommer vallanläggningar med skärvtens i högre grad, men ännu en gång specificeras det inte om det rör sig om själva vällen eller om anläggningar i bottenplanet. I finska Österbotten, ett landskap vid kusten, har vallarna ofta tydligt markerade, stensatta härदार i det nedsänkta bottenplanet. I inlandet saknas i regel sådana härदार (Pesonen 2002:28). Pesonen gör tolkningen att alla vallanläggningar i Finland är bostäder, och ser avsaknaden av härदार och skärvtens i inlandet som ett tecken på att uppvärmningen av vällen

regionalt fungerat på olika sätt (2002:28f). Här är Grusmarks (2001) diskussion om huruvida härdar representerar boplatser eller ej intressant – måste en härd alltid betyda boplatser? Grusmark föreslår att det kan vara värt att ifrågasätta detta, och menar att tolkningen av boplatsvallarna som just boplatser blir bräcklig när härdar inte finns representerade (Grusmark 2001:14f). En annan skillnad mellan kust och inland är att de kustnära vallarna i regel är större och högre än de i inlandet, och oftare uppträder i grupp. Pesonen diskuterar om man ska dela in dem i två typer, en österbottnisk typ och en inlandstyp (Pesonen 2002:28). Norberg påpekar även att vallarna i Finlands inland ofta uppträder tillsammans med öppna boplatser, vilket fått Taisto Karjalainen (1999:185) att göra tolkningen att vallarna uppkommit i samband med att människor blev allt mer bofasta.

För att förvirra saken ytterligare drar Pesonen (2002) paralleller mellan skärvstensvallarna i norra Sverige och boplatsvallarna i Finlands inland genom det osteologiska materialet – i Sverige är älgen det viktiga bytet, och i Finlands inland är det renen. Längs bottenvikskusten är älgen och renen istället ersatta av säl (Pesonen 2002:27). Han menar också att delar av Åsa Lundbergs (1997) modell kan anpassas till finskt material, och nämner att särskilt de boplatsvallar som finns i norra Finlands inland liknar de svenska skärvstensvallarna, och passar Lundbergs specifikationer vad gäller konstruktion och användandet av skärvsten (Pesonen 2002:27, se ovan eller Lundberg 1997:13 för dessa specifikationer). Detta är ett förvirrande påstående med tanke på att det tidigare i Pesonens text nämnts att vallar i inlandet inte har skärvsten i någon större utsträckning (Pesonen 2002:27).

Kanske borde man istället diskutera om dessa två typer av vallar i kust och inland verkligen har haft samma funktion? Boplatsvallarna i inlandet skulle mycket väl kunna vara bostäder. Om det vid kusten däremot verkligen rör sig om skärvstensvallar av mellannorrländsk typ, är det tveksamt om dessa faktiskt varit bostäder. Detta är dock svårt att utröna eftersom att det inte specificeras huruvida vallarna är uppbyggda av skärvsten eller ej, och därför kommer jag även vidare kalla de kustnära vallarna för boplatsvallar, med tolkningen att de är just lämningar efter bostäder.

Boplatsvallarna förekommer i Finland mellan ca 5100-2000 f.Kr., med några få undantag från både äldre och yngre tid. De uppkommer och får spridning i ungefär samma takt som kamkeramiken, men de har ingen stark representation i södra Finland. Att boplatsvallarna är ovanliga i södra Finland kan motiveras med att lerjorden där är olämplig att gräva i, att marken i större utsträckning i sen tid har odlats vilket kan ha förstört många anläggningar, samt att norra Finland varit i störst fokus rent allmänt vad det gäller arkeologiska undersökningar (Norberg 2008:134; Pesonen 2002:23-24).

Många av boplatsvallarna i Finland saknar alltså skärvsten, ett av de viktigaste kriterierna för en skärvstensvall, och några uppvisar även rester av timmerväggar, troligtvis knuttimrade och vissa belagda med torv. De timrade konstruktionerna anses vanligen höra till en senare tid men kan ha använts även under tidigneolitikum (Hallgren 2008:263). Det känns dock högst tveksamt att detta skulle röra sig om skärvstensvallar av Mellannorrländsk typ eftersom det finns så tydliga spår efter väggkonstruktioner.

3.3 Skärvstensvallar i Norge

I det norska materialet förekommer samma problematik som i det finska – skärvstensvallsliknande och boplatsvallslika anläggningar kallas i allmänhet bara för ”hustuffer” eller ”groptuffer” och har, liksom i Finland, uteslutande tolkats som boplatslämningar. En liten utredning i vad som är vad måste göras. Jag kommer vidare att använda ordet hustuffer för de norska vallomgärdade anläggningarna med nedsänkt mittplan.

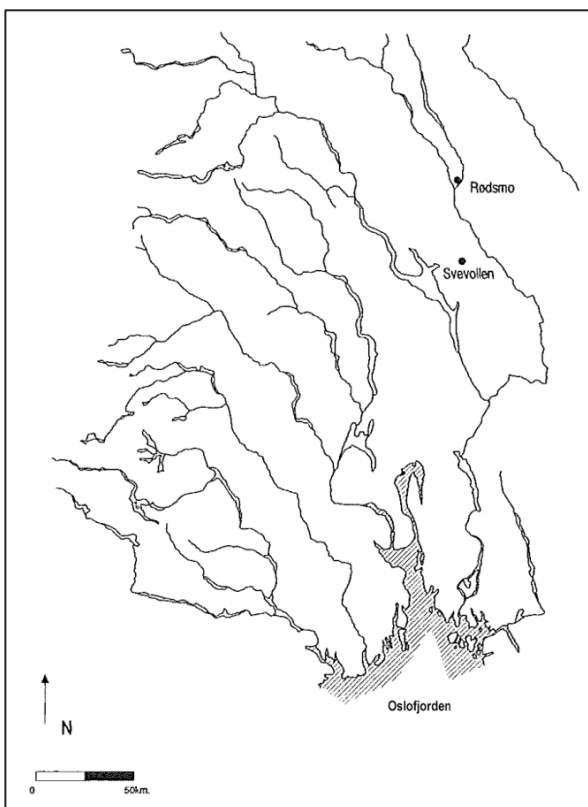
Hustuffer hittas i Norge från och med ca 7000 f.Kr. (Norberg 2008:129). Flest hustuffer finns registrerade i Finnmark, och antalet avtar ju längre söderut man kommer. Detta fenomen kan bero på saker som olika bra bevarandemöjligheter och att just Finnmark är väldigt väl undersökt arkeologiskt (Norberg 2008:130).

I Pasviksdalen längs Pasvikselva i Finnmark finns några hustuffer som tidigare tidigare har kopplats ihop med den tidiga kamkeramiken. Enligt Marianne Skandfer (2003) finns dock inga säkra spår efter anläggningar liknande hustuffer som kan härledas till den tidiga kamkeramiska kulturen i Nordkalotten. Däremot finns en del eldstäder och samlingar av skörbränd sten, men inget som antyder en valliknande struktur (Skandfer 2003:309). Skandfer menar att hustufferna som lämningstyp uppkommer i detta område *efter* det att kamkeramiken introducerats (Skandfer 2003:310). Norberg anser dock att detta förmodligen endast är relevant för Finnmarksområdet, vilket verkar troligt (Norberg 2008:134).

Lundberg (1997) har kort sammanfattat beståndet av hustuffer i Östfinnmark. De består av två typer, den äldre Karlebotntypen och den yngre Gressbakkentypen. Karlebotntypen dateras till 3600-3100 f.Kr. och utgörs av runda eller ovala vallar med nedsänkt bottenplan som är mellan 0,2-0,4 meter djupt och ca 10 kvadratmeter stort. De ligger vanligen vid kusten. Härdar finns i regel i den nedsänkta delen, men kokgropar och stolphål saknas, och vallen är låg. Till fyndkategorierna hör långsmala skifferspetsar utan mothak. Den yngre typen av hustuft, Gressbakkentypen, dateras till 2500-2000 f.Kr. och har vanligen rektangulär form med mycket breda och höga vallar. I dessa är skiffer inte lika vanligt, men ornerade benföremål och asbestmagrad keramik förekommer. I båda typerna är skärvsten ovanlig och skrapor likaså (Lundberg 1997:87f), och därmed kan det med relativ säkerhet sägas att dessa hustuffer inte är skärvstensvallar av Mellannorrländsk typ.

Den allra nordligaste delen av Norge saknar med andra ord skärvstensvallar av den typ som finns i Mellannorrland under tidigneolitikum, men i södra halvan av landet är situationen en annan. I Hedmark fylke, som gränsar till Sverige i öster och Trøndelag i norr, finns särskilt två lokaler med hustuffer som liknar de norrländska. I Rødsmo har hittats en lokal med fem hustuffer, vilka har vallar av skärvsten och nedsänkta bottenplan i mitten. Bottnarna är ca 8-9 meter i diameter och har ett djup på mellan 0,3 meter till ca 1 meter.

Avfallshögar med tjocka lager skärvsten, kol, redskap av flinta, hasselnötsskal och brända ben av framförallt älg, men även bäver och björn. Även ett fåtal skifferföremål hittades, de flesta av grå skiffer men några enstaka av röd skiffer. Lokalen är daterad huvudsakligen till tidigneolitikum med en första bruksfas i 7000 B.P. och den sista ca 4500 B.P., med den allra mest intensiva bruksperioden mellan 5500 B.P. och 4500 B.P. (Boaz

Figur 10. Lokalerna Rødsmo och Svevollen i Hedmark fylke, Norge (Boaz 1996:7).

1996:21; Lundberg 1997:89). Den första dateringen är alltså påfallande tidig.

Den andra av dessa lokaler är Sjevollen, vilken ligger ca 5 mil söder om Rødsmo. På Sjevollen ska två hustuffer ha hittats, som enligt uppgift ska likna skärvstensvallarna i Mellannorrland, med nedsänkt bottenplan omgärdat av vallar eller avfallshögar av skärvsten, brända ben av älg och bäver samt avslag och redskap av flinta (Lundberg 1997:89). Några uppgifter om skifferföremål i Sjevollen har jag inte hittat.

Det är intressant att hustufferna i Hedmark är så lika skärvstensvallarna i mellersta Norrland, och det ligger nära till hands att tänka sig att det rör sig om samma typ, och att dessa platser i Norge i själva verket är en del av skifferkulturen. Den låga mängden skiffer skulle dock kunna utgöra ett problem i denna tolkning, men kan kanske förklaras med ett inflytande från trattbägartraditionen som fanns i närheten under samma tid, och som använde sig av flinta (Hallgren 2008:247). Det skulle i Hedmark alltså kunna röra sig om skärvstensvallar av samma typ som dem inom skifferkulturen i Mellannorrland, och med tanke på lokalernas närhet till utbredningsområdet i Sverige verkar detta rimligt.

Jag har inte kunnat hitta information om hustuffer/skärvstensvallar i Trøndelag, men det verkar rimligt att det skulle kunna finnas vallar av Mellannorrländsk typ även där. Detta behöver det dock forskas vidare i.

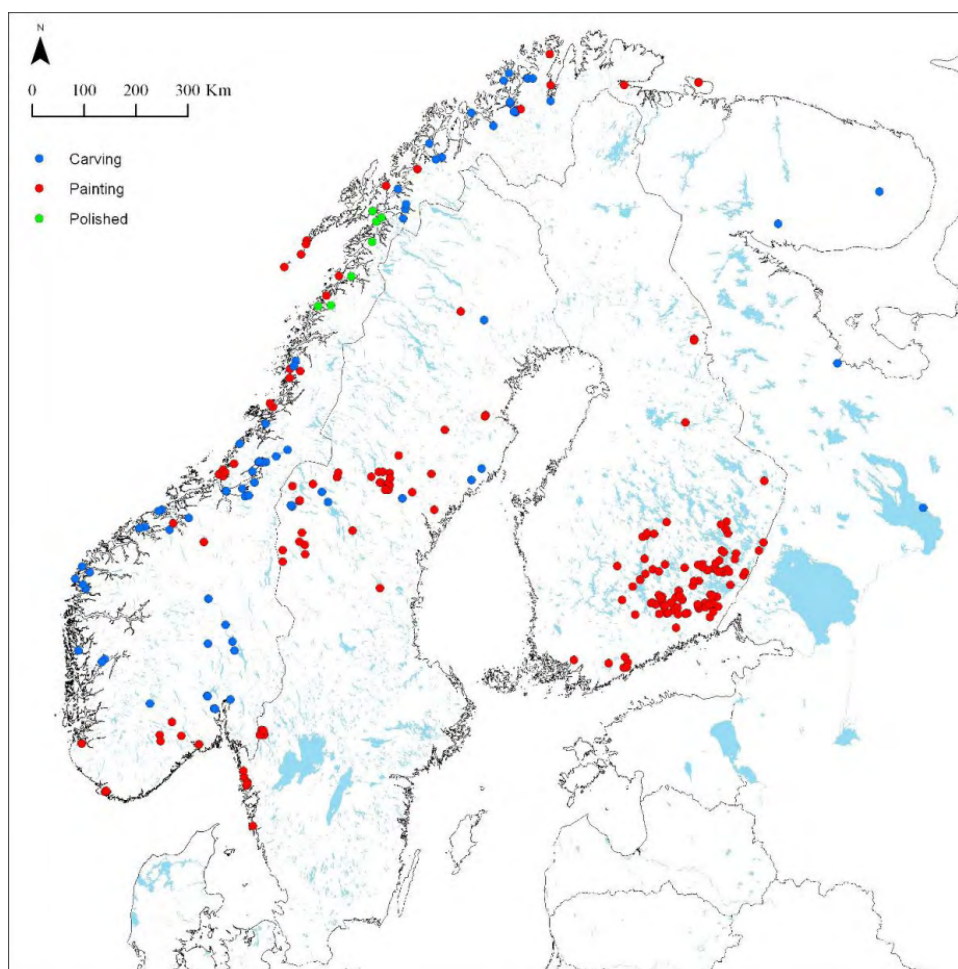
4. Hällbilder

4.1 Skifferkulturens hällristningar

Hällbilderna i norra Skandinavien uppvisar stora regionala och tidsmässiga skillnader och är samtidigt starkt kopplade till målningarna i Finland och bilder i Ryssland. Därför kan man inte prata om en homogen, sammanhållen grupp eller stil, men de har ändå stora likheter sinsemellan och kan härledas till en hällbildstradition från stora delar av det cirkumpolära området (Sjöstrand 2011:34f).

Hällbilder har en tydlig förbindelse till vatten. Generellt kan man säga att ristningar, som egentligen är knackade, återfinns vid snabba vatten såsom älvar, medan målningar snarare hittas vid lugna vatten, det vill säga sjöar (Bolin 1999:145f, Sjöstrand 2011:38, Lahelma 2008). Exempel på några av de undantag vilka saknar kopplingar till vatten är Högberget i Ramsele socken, Ångermanland, Flatruet i Storsjö socken i Härjedalen samt Långån i Långå socken, även det i Härjedalen (Sjöstrand 2011:39). Dessa undantag gör det så klart vanskligt att basera hela sin tolkning på närheten till vatten. Bilderna placeras ofta i oländig terräng på svåråtkomliga platser, och många är bara synliga från vattnet vilket betyder att man skulle behöva en båt för att se dem de årstider vattenytan inte är täckt av is (Bolin 1999:146).

Gällande hällmålningar finns en koncentration av dessa i Ramsele och Bodums socknar i nordvästra Ångermanland. Detta område brukar kallas "Rödockrarummet" och är ca 3x3 mil stort, med varierande terräng innehållande många sjöar, och genomkorsas av två älvar. Hällmålningarna hittas under klippöverhäng där de bevarats väl genom årtusendena. Det kan diskuteras om de enstaka målningarna placerats där just för bevarandemöjligheternas skull, eller om det i själva verket funnits många fler bilder som försvunnit med tiden, och de under klippöverhängen finns kvar tack vare sina skyddade lägen (Sjöstrand 2011:36f). Hällmålningarna i både Sverige och Norge anses vara senare än ristningarna och dateras vanligen till senneolitikum och tidig bronsålder (Slinning 2002:94; se Slinning 2002 kapitel 6 för en utförlig diskussion om datering av hällmålningar i Norden).

Figur 11. Kända hållbildslokaler från stenålder i Skandinavien och Finland fram till 2010. Blå prickar representerar hållristningar, röda är hållmålningar, gröna är slipade bilder (Gjerde 2010:52).

För att kunna datera hållristningar använder man sig av metoder som typologi, strandlinjekronologi och överskärningsanalys. Med dessa metoder blir dateringen ganska osäker. Hållmålningar kan man, i teorin, eventuellt datera utifrån de organiska beståndsdelarna i färgpigmenten, men detta har ännu inte beprövats, och därför dateras de med samma metoder som övriga hållbilder. Vidare kan man ta hjälp av andra fynd med ristningar på, och ett exempel på detta är de skifferspetsar som har människofigurer och sicksackmönster inristade, och som hittats i skärvstensvallen i Lesjön, Bodums socken, Ångermanland. Människobilderna har triangulära kroppar och huvuden, och denna stil brukar kallas för atlet-typ. Spetsarna har rak bas, vilket har gjort att de daterats till senneolitikum, och följaktligen får atletmotivet samma datering (Sjöstrand 2011:45).

Genom att kombinera typologi och strandlinjeförskjutning kan man få en intern kronologi för hållristningar (Sjöstrand 2011:54f). En som gör detta är Lars Forsberg (1993). Han har delat in hållristningar i fyra faser, där de ythuggna älgarna är äldst, daterade till ca 4000 f.Kr. I den andra fasen är älgarna konturhuggna med ythuggna huvuden och böjda ben, och denna liksom den tredje fasen med mer detaljerade älgar, har daterats till mellanneolitikum, ca 3000-2200 f.Kr. I den fjärde och sista fasen har älgarna fått tillbaka sina raka ben, men benen är korta och älgarna något mer stiliserade (Forsberg 1993:218-230). Denna kombinerade metod gör att man kan undvika många av de problem som finns med att uteslutande använda typologi eller strandlinjekronologi, och därmed få en säkrare bedömning.

2009:134-144 för en utförlig diskussion av dateringarna av Nämforsens hällristningar). Både strandlinjekronologi och typologi har varit till hjälp när ristningarna daterats. Utifrån studier av landhöjningen så kan man utläsa att de äldsta bilderna befinner sig högt på exempelvis Laxön, vilket Baudou föreslår (Baudou 1992:88). Bilderna på de lägsta nivåerna kan omöjligt vara från den äldre perioden eftersom att de då låg under vatten. De yngsta avbildningarna av människor är konturhuggna av atlettyp och finns endast på Notön. Käck (2009:144) noterar att de äldsta ristningarna verkar finnas i det västra området medan de yngsta finns i det östra, framförallt Notön samt den södra älvstranden. Käck menar också att det är svårt att avgöra om man ristat kontinuerligt under hela platsens användningstid eller om det förekommit avbrott, vilket eventuellt kan utläsas i stilarna (Käck 2009:144; Forsberg 1993:217).

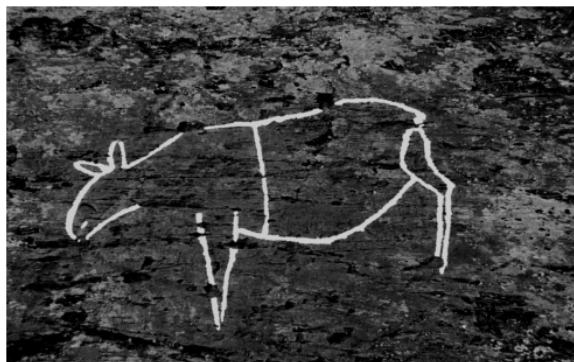
Ristningarna var förmodligen inte synliga från Ställverkslokalen, något att ha i åtanke. Detta gäller särskilt i platsens tidigaste skede, eftersom att de äldsta ristningarna finns längst bort från Ställverket. Baudou menar att älven ska ses som en gräns mellan den profana världen och den heliga (Baudou 1992:90). Käck gör tolkningen att ristningarna framställts och/eller nyttjats av individer eller mindre grupper av människor då de är svåråtkomliga och ristats på farliga platser, och att det är osannolikt att en större grupp människor skulle varit med som åskådare (Käck 2009:144).

4.1.2 Gärde

Hällristningslokalen Gärde ligger i Offerdal socken i Jämtland. Ristningarna i direkt anslutning till Gärdesån och motiven utgörs av älgar, vilka är av en stil som vanligen är typisk för Nord Trøndelag. Älgarna är konturhuggna och en har ett streck som genomskär skuldran, och även ett streck över länden. Denna hällristningstyp finns i Sverige även vid till exempel Landverk vid Ånnsjön i Jämtland. En av de mer speciella bilderna på Gärdelokalen är ett ensamt, överdimensionerat älgben (Sjöstrand 2011:137f).

Sjöstrand har tolkat strecken över skuldra och länd som ett sätt att skilja benen från älgens kropp och menar att man avsiktligt betonat just älgens ben, möjligen eftersom att benen är det som transporterar kroppen och detta ska ha varit något viktigt för stenåldersmänniskan (Sjöstrand 2011:138).

Gärdes bilder är stilmässigt av den äldre, naturalistiska typen men är huggna/knackade, inte slipade som de mesolitiska bilderna i Nordnorge. Den absolut största älgbilden i Gärde mäter ca 3,65 meter (Gjerde 2010:188). Totalt består ristningarna av tre olika grupperingar, och de stora älgarna finns på ön mitt i forsen. En av dessa älgar är svårtydd och kan ses som en björn. På älvstranden finns en mindre ristning med en älg och spår, och den tredje gruppen utgörs av oidentifierbara streck (Gjerde 2010:390).

Figur 13. En av älgbilderna från lokalen Gärde. Ett streck över bogen och ett vid länden skiljer benen från älgens kropp (Foto Christina Thumé RANE projektet).

Enligt Gjerde ska ristningarna på Gärdelokalen dateras till den tid som utgör gränsen mellan de naturalistiska, äldre ristningarna och de som är mindre och stiliserade och typiska för neolitikum. Han har satt denna gräns till ca 5000 f.Kr. Gjerde pekar på att efter denna tid blir motiven mer varierade, och Gärde tillsammans med några andra platser i Nordnorge, mellersta Norge och östra Norge ska ses som övergångsplatser där motiven har drag av båda

stilar (Gjerde 2010:394). Jag håller med Gjerde om att denna förändring sker, och att den även är synlig på Gärdelokalen, men en så tidig datering känns något tveksam. Jag ser det som mer troligt att den här förändringen sker omkring 4200 f.Kr. i och med skifferkulturens uppkomst, och att även Gärde ska dateras däromkring. Jag har under detta uppsatsarbetets gång inte kunnat hitta några andra dateringar av Gärde.

Figur 14. Lokalen Gärde. Bilderna är skalenliga, skalstocken visar 2 meter (Gjerde 2010:390).

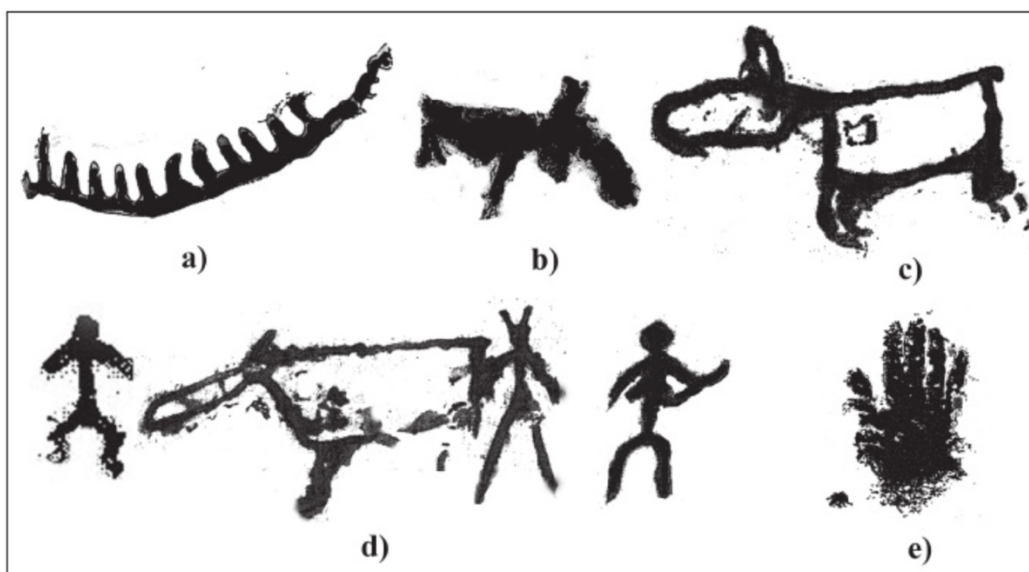
4.2 Hällmålningar i Finland

I Finland finns inga ristade hällbilder. Däremot finns ca 125 hällmålningsslokaler, vars bilder är stilistiskt väldigt lika de målningar som återfinns i Sverige, Norge och Ryssland.

Målningarna hittas främst i sydöstra Finland och alltid med anknytning till vatten. Motiven utgörs till största delen av antropomorfa figurer, men även älgar och båtar är vanligt, samt sammansmälta versioner av alla dessa (Sjöstrand 2011:36; Lahelma 2007).

Dateringen av hällmålningar är komplicerad, men allmänt accepterat är att de dateras till mellaneneolitikum, detta genom strandlinjekronologi där det är möjligt men även genom närliggande fynd och lokaler. De allra tidigaste hällmålningarna är daterade till perioden 4100-3600 f.Kr. och är samtida med den typiska kamkeramiken (Seitsonen 2005:4)

Hällmålningarna är alltså knutna till den kamkeramiska traditionen och har en långvarig användning, så sent som tidig bronsålder i vissa fall (Slinning 2002:88).

Figur 15. Vanliga hållmålningsskildringar i Finland: a) båt b) helt ifylld älg c) konturmålad älg med markerat hjärta d) antropomorfa figurer och en typisk sammansmältning av älg och människa e) handavtryck. Bilderna är inte skalenliga. Alla bilder är från sjön Saimaa (Seitsonen 2005:5).

I Karelen vid Zalavruga som ligger vid Vita havet finns hållristningar som är mycket lika de mellannorrländska motivmässigt, särskilt de ythuggna älgarna. Dateringen av dessa ristningar har varit omtvistad, men Sjöstrand anser att de ska dateras till 4000 f.Kr., och ser en klar koppling till Nämforsens hållristningar (se Sjöstrand 2011:49f för en närmare diskussion). Karelen ligger mycket långt från Mellannorrland geografiskt, och att det skulle röra sig om en utstickare av skifferkulturen där känns inte särskilt rimligt. Detta är ett märkligt spår som borde undersökas vidare, men tyvärr finns inte utrymme för det inom denna uppsats.

Hållristningstraditionen med huggna motiv som vi ser dem i Norge och Sverige når alltså inte den finska kamkeramiska traditionen, vilket är intressant. Det är även intressant att motiven till viss del skiljer sig – huvudfokus i Finland är på människor. Skulle detta kunna vara ett bevis på skillnader i tradition och ideologi och på fjärmande gentemot den norrländska skifferkulturen?

4.3 Hållristningar i Norge

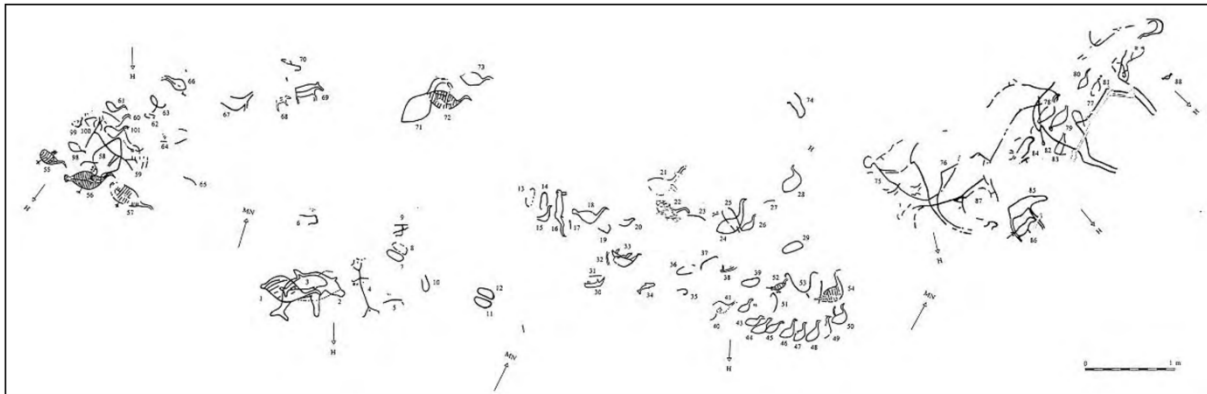
Väldigt förenklat kan man säga att två huvudsakliga utbredningsområden av hållristningslokaler finns i Nordnorge: Trøndelagsområdet och Altafjorden i Finnmark (Sjöstrand 2011:36). I Alta finns 10 lokaler med hållristningar som tillsammans innehåller över 6000 bilder (Gjerde 2010:242). Dessa började ristas mellan 5300-5200 f.Kr., och de sista ristningarna gjordes ca 200 f.Kr. vilket ger en väldigt lång kontinuitet (Gjerde 2010:285).

De äldsta ristningarna i Ofoten, söder om Finnmark, är slipade och de allra första är gjorda ca 9250 f.Kr. De var placerade på hållar som var väl synliga i landskapet exempelvis från båt på havet (Gjerde 2010:236ff).

I Nord Trøndelag har hittats slipade ristningar, dessa är av naturalistisk karaktär och jämförelsevis mycket stora. Trondheim kännetecknas av sin stora variation i stil, där man finner ristningar både från sten- och bronsålder, i många fall i samma lokal (Sjöstrand 2011:36). Inga bilder av älgar med båthorn har hittats i Nord- och Sør Trøndelag, däremot

finns de i norra Norge, samt som ovan nämnts även i norra Sverige och i Finland (Gjerde 2010:399).

Med hjälp av strandlinjekronologi har man kunnat datera de äldsta ristningarna i många lokaler i mellersta Norge till ca 5000 f.Kr. Exempel på en plats med väldigt lång kontinuitet är Bardal i Trøndelag, där man ristat från tidig stenålder till järnålder, under 5000 år. Några anmärkningsvärda exempel är den mycket stora älgen, 3,35 meter lång, och en val på 7,05 meter (Gjerde 2010:391).

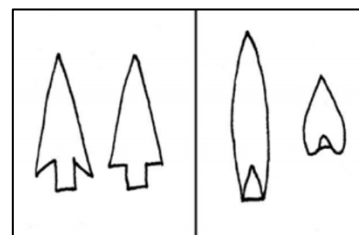
Figur 16. Hammer, stor naturtrogen älg till höger typisk för senmesolitikum, samt många små ristningar typiska för neolitikum. Skalstocken visar 1 meter (Gjerde 2010:394).

Gjerde (2010) menar att han ser en förändring i motiven omkring ca 5000 f.Kr., en förändring så stor att han kallar den en ”rock art explosion”. Han föreslår att den tar sin början i Ofotenområdet i Nordnorge och ser att en liknande förändring sker i mellersta Norge och i Jämtland. De äldre hållbilderna avbildar i allmänhet stora bytesdjur är ofta i någorlunda naturlig storlek. De är relativt få per panel, men efter 5000 f.Kr. kan man se att bilderna blir mindre och betydligt fler i antal. Nya motiv dyker upp, bland annat människofigurer och avbildningar av mänskliga aktiviteter. I exempelvis Hammer i mellersta Norge kan man se den här förändringen på en och samma plats – stora, naturtrogna älgar av det äldre slaget samsas med ett myller av andra mycket mindre bilder där motivrikedomen är stor (Gjerde 2010:394). En förändring sker alltså, men dateringen 5000 f.Kr. är väldigt tidig. Jag håller med Gjerde om att en förändring verkligen sker, men finner det troligare att den snarare sker omkring 4200 f.Kr., i samband med skifferkulturens uppkomst. Gjerdes dateringar är tankvärda men som jag nämnde ovan – bara för att *möjligheten* finns till att rista så fort en stenhäll tittar upp ur havet, betyder inte det att så faktiskt skedde.

5. Skifferföremål

5.1 Sverige

Slipade spetsar av skiffer har använts i norra Sverige från senmesolitikum till och med bronsålder. Till de äldre typerna, som brukats från slutet av mesolitikum till senneolitikum, räknas spetsar med tånge och sneda mothakar, samt spetsar med tånge och raka mothakar. Spetsar med rak bas utan mothakar samt spetsar med konkav bas och slipad skåra dateras till senneolitikum och tidig bronsålder (Käck 2009:60). Skifferspetsar och

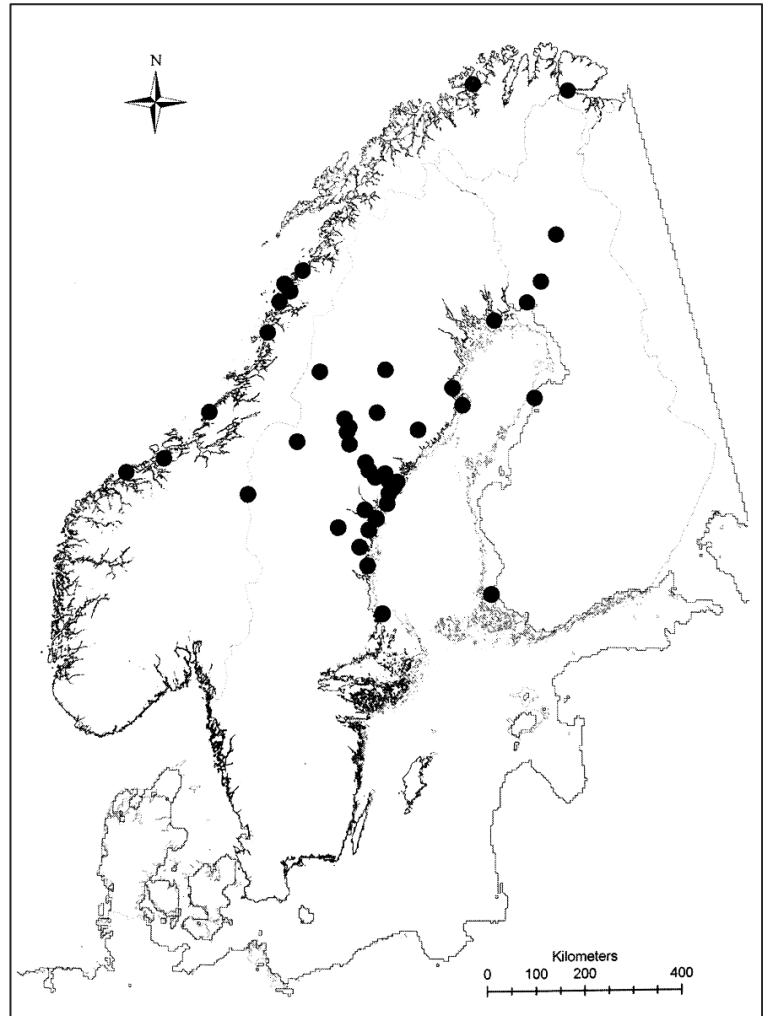

Figur 17. Olika typer av spetsar (Käck 2009:61). Bilden modifierad av författaren.

skifferplattor med ristningar dateras utifrån typ och motiv till ca 2000 f.Kr. (Käck 2009:143). En ökad användning av skiffer ses samtidigt som skärvtensvallarna är i bruk, och passande nog så hittas skifferföremål ofta i just skärvtensvallar. I skärvtensvallarna finns en övervikt av föremål av röd skiffer, en typ av skiffer som är sällsynt (Lundberg 1997:171).

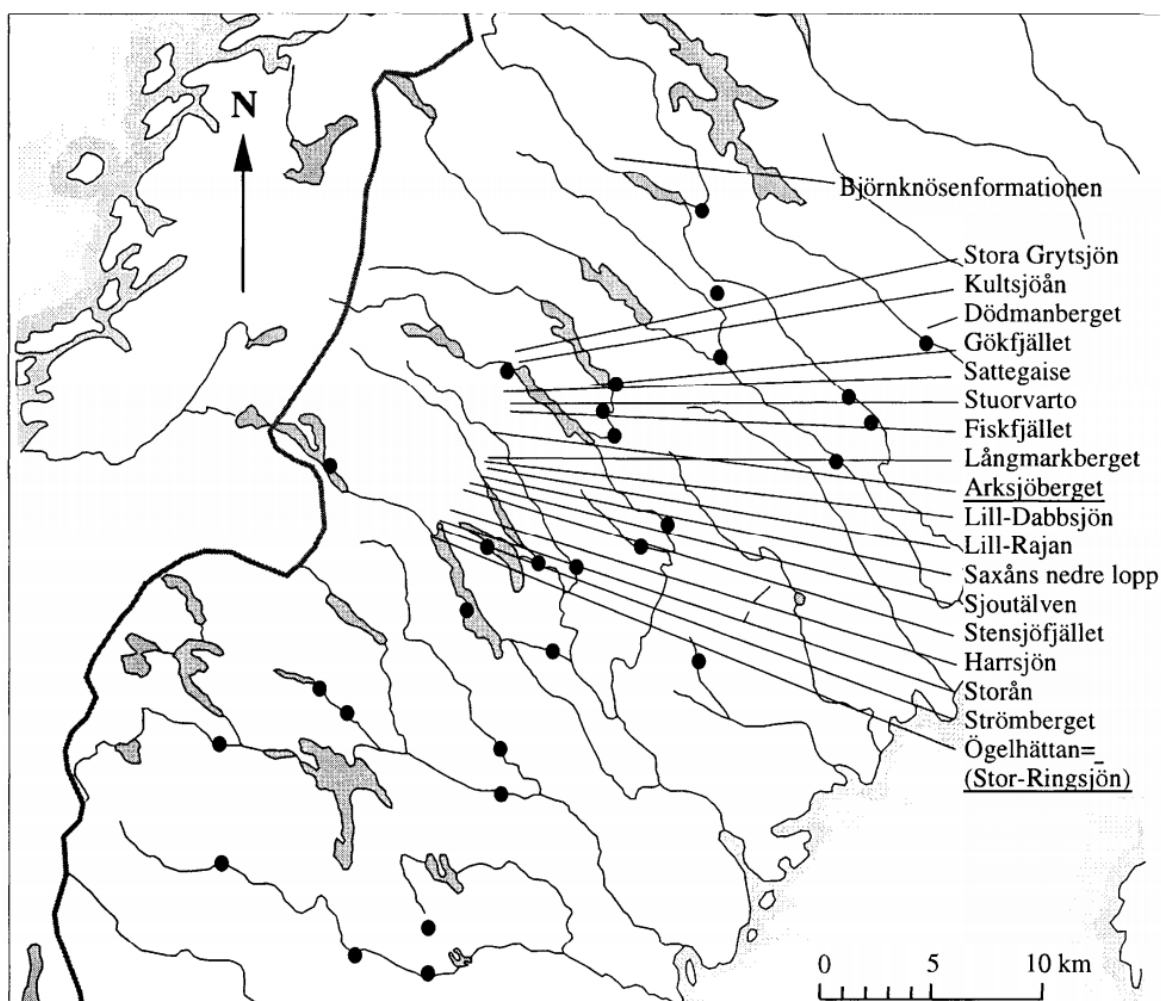
Två typer av skifferföremål som är starkt förknippade med skifferkulturen är de knivar och dolkar av röd och grå skiffer som har handtag vilka avslutas av små skulpturer i form av djurhuvuden, oftast älgar men även björnar och fågelliknande varelser, eller små älgoronliknande knoppar. Dessa är daterade till tidig- och mellanneolitikum (Baudou 1993:253ff, Käck 2009:141).

Föremål av röd skiffer påträffas även ofta i mellersta Norge, men där finns inga rödskifferblottor, så materialet måste ha hämtats någon annanstans ifrån. Gissningsvis kommer det från Jämtland och Västerbotten, där långa stråk av röd skiffer finns synliga. Även de få rödskifferföremål som hittats i Finland relateras till norra Sverige (Lundberg 1997:171). Skärvtensvallar verkar påfallande ofta ha närhet till just rödskifferblottor, gärna så nära som inom ett par mils avstånd. I Figur 19 finns idag kända rödskifferförekomster markerade, men det är viktigt att poängtera att det kan finnas många fler platser som idag inte är kända. Lundberg påpekar att man under neolitikum förmodligen haft en helt annan typ av uppmärksamhet och större kännedom på sådana platser, eftersom att de sannolikt var av större betydelse än de är idag (Lundberg 1997:163).

Figur 18. Spridningen av skifferknivar med djurhuvud i Fennoskandinavien (Hallgren 2008:257).

Lundberg gör tolkningen att den röda färgen har haft stor betydelse, särskilt med tanke på att materialet exporterats så långt utanför sitt källområde, och föreslår att det har haft en symbolisk betydelse och en sammanbindande faktor för människorna som levde i mellersta Norrland (Lundberg 1997:171). Den röda skiffen, samt även grön skiffer, har i Norrland störst spridning i inlandet, särskilt i fjällregionen. Grå och svart skiffer förekommer i högre grad vid kusten. Detta överensstämmer alltså generellt med råmaterialförekomsterna (Lundberg 1997:163).

Figur 19. Förekomst av rödskiffer, markerade av Karman (1988:44) och införda av Lundberg på Lundbergs (1997) karta över lokaler med skärvstensvallar. Lokaler med skärvstensvallar är markerade med prickar, se Figur 3 i denna uppsats för lokalernas namn (Lundberg 1997:162).

Figur 20. Dolk av röd, bandad skiffer hittad på lokalen Råinget 1 i närheten av Nämforsen, Ådals-Lidens socken, Ångermanland. Foto: Marcus Persson, SHMM.

5.1.1 Ställverket

Ställverksboplatsen är en av de boplatser som förknippas med den stora hållristningslokalen i Nämforsen. Den finns belägen på den södra sidan av älvstranden med utsikt över hållristningarna på Notön i forsen. Lokalens äldsta fas dateras till tidigneolitikum, någon gång mellan 4000 och 3500 f.Kr., och är med största sannolikhet samtida med de första hållristningarna på platsen (Baudou 1992:88).

De tidigneolitiska fyndkategorierna hittas främst på den västra delen av Ställverkets boplat, och dit hör slipade spetsar, skrapor av kvarts och kvartsit, nio skifferknivar, andra typer av bruksföremål som mejslar och brynen samt otaliga fragment av tidigare nämnda kategorier, däribland råmaterial som grå och röd skiffer. Även benmaterial och skärvsten påträffades (Käck 2009:96). Dock hittades inga kokgropar eller andra anläggningar av skärvsten på Ställverket, men däremot förekom löst liggande skärvsten inom större delen av området. Avsaknaden av anläggningar kan eventuellt bero på att lagren blivit kraftigt omrörda i senare tid (Käck 2009:87).

Den stora mängden avslag, förarbeten och fragment av grå och röd skiffer kan tyda på att tillverkning av skifferspetsar och skifferknivar kan ha varit av betydelse på platsen (Käck 2009:97, Baudou 1977:73, Goldhahn 2002:84). Noterbart är också att avslag av grå skiffer var spridda över hela platsens yta, med en koncentration i väster, medan avslag av röd skiffer företrädesvis återfanns i den västra delen där de äldsta dateringarna gjorts, med endast några få avslag röd skiffer på platsens mellersta del (Käck 2009:84).

En intressant aspekt gällande benmaterialet är att inga älgben återfunnits på Ställverksboplatsen. Över huvud taget är benmaterialet litet om man betänker platsens stora yta, och Käck (2009) diskuterar om det kan bero på bevarandemöjligheter, vilka anses förhållandevis dåliga på platsen, eller att man eventuellt deponerat benen på någon annan plats (Käck 2009:98). En stor del av det benmaterial som hittats kommer från bäver, lax, id och laxöring, och detta talar för att boplatsen använts på sommaren eftersom att lax bäst fiskas i juni och juli (Baudou 1992:85). Laxfiske kan alltså ha varit en betydande aktivitet på den här platsen.

Joakim Goldhahn (2002) resonerar om Nämforsens dån och anser att Ställverksboplatsen varit placerad på en plats där ljudet från forsen varit väldigt starkt. Käck (2009:93f) menar å andra sidan att platsen förmodligen valts med tanke att komma undan ljudet något och tror inte att dån kan ha varit så högt att platsen varit plågsam att vistas på.

5.1.2 Överveda

Överveda är en lokal som finns i Nordingrå vid Ångermanlands kust. Den ligger belägen i ett skyddat läge vid foten av ett berg i den inre delen av en forntida havsvik. En enormt stor mängd neolitiska skifferföremål har hittats på denna plats, däribland tångespetsar, T-formiga redskap, fragment av böjda skifferknivar och ett stort antal skrapor av kvarts (Baudou 1992:79; Käck 2009:34f). Många av föremålen var bara halvfärdiga, och ca 1000 avslag av skiffer hör också till fynden. Fynden har daterats till ca 3500-3000 f.Kr. och uppvisar stora likheter med skifferfynden från Ställverksboplatsen vid Nämforsen. Brända ben från vikaresäl uppträdde i materialet, liksom ett trettiotal sänken av olika storlekar för fiske och eventuellt säljakt med nät (Baudou 1992:80f).

Skiffer förekommer naturligt i berggrunden längsmed Ångermanlands kust. Ungefär en mil söder om Överveda ligger platsen Ringkalleberget 1, där skiffer brutits både i förhistorisk och sen tid, och det är föreslaget att materialet till skifferfynden i Överveda kommer därifrån.

Även kvarts finns på många platser i närheten (Baudou 1992:80). Både skiffer och säl är alltså resurser som kan ha gjort denna plats attraktiv för människor. Baudou föreslår att platsen använts på hösten, med tanke på vikaresälen, och ser likheter med andra stora boplatser där en specifik djurart jagats under en viss del av året (Baudou 1992:76f). Den mycket stora mängden skifferföremål, halvfabrikat och avslag tyder på att Överveda skulle kunna ha varit en tillverkningsplats för de typiska skifferföremål som utmärker skifferkulturen (Käck 2009:37).

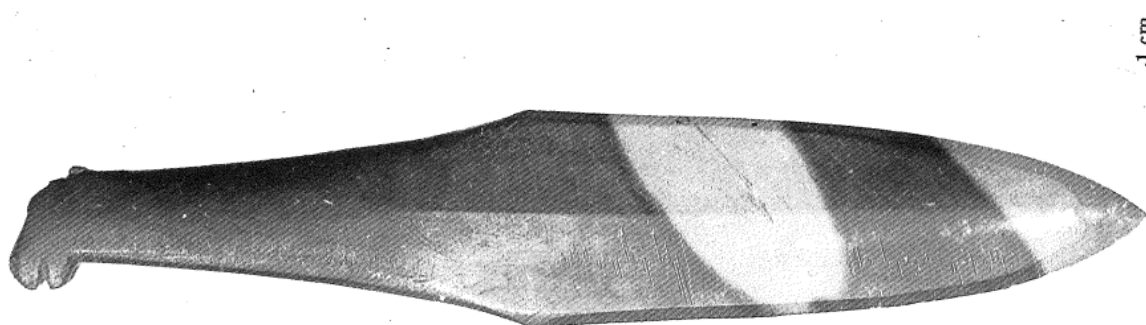
5.2 Finland

Skiffer är sällsynt i kamkeramisk kultur men Baudou menar att den norrländska skifferkulturen kan ha inspirerats i sitt val av skiffer från den finska mesolitiska suomusjärvikulturen (Baudou 1977:143).

Några av de skifferföremål man hittat inom den kamkeramiska kulturens utbredningsområde är tidigneolitiska skifferknivar av samma typ som återfinns i norra Skandinavien inom skifferkulturen. De är med största sannolikhet importerade till det kamkeramiska området, då både råmaterial och stil är typiska för skifferkulturen men ej för kamkeramisk tradition (Hallgren 2008:263).

Kvarts är mycket vanligt inom den kamkeramiska traditionen och bearbetas emellanåt bifacialt, en teknik som har ett östligt ursprung. Flinta förekommer också men i mindre mängd, och är i många fall av ryskt ursprung. Även flintredskapen är bifacialt slagna (Hallgren 2008:262f).

5.3 Norge

Figur 21. Skifferkniv med älghuvudskaft, från Brynhildsvollen, Røros. Foto P. E. Fredriken, Vitenskapsmuseet, hämtat ur Sognnes 1996:32.

Skiffertraditionen syns som starkast i Nord- och Sør-Trøndelag, och letar man efter knivar och dolkar i skiffer är det nästan bara i detta område de hittas (Sognnes 1996:25). Dessa har, likt de svenska knivarna och dolkarna av samma typ, ofta skulpterade skaft vilka föreställer djurhuvuden, vanligen älg eller björn (Sognnes 1996:32). I vissa fall av böjda knivar kan hela kniven vara format till ett djur, detta gäller då främst valar och fiskar. Dessa har stora likheter med de ristningar av valar och fiskar som återfinns längs mellersta Norges kust (Sognnes 1996:32ff).

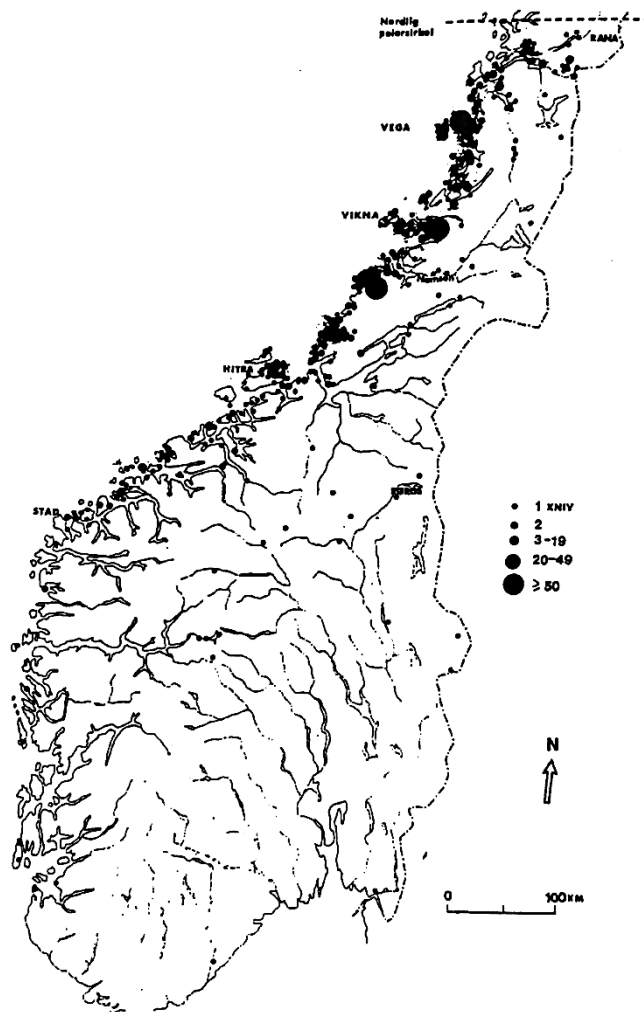
Ett exempel på ett speciellt föremål är en skiffersten där ett älghuvud och ett björnhuvud blivit skulpterat i samma sten. Denna hittades i Tømmervåg, Tustna i Møre og Romsdal. Någon tydlig funktion hos föremålet kan inte utläsas (Sognnes 1996:29).

Slipade skifferspetsar finns i Östnorges kustområde under tidigneolitikums äldsta fas (Solheim 2012:95). De finns tidigare i inlandet än vid kusten, från ca 4000 f.Kr., och uppvisar en större variation i sin utformning än i andra delar av Norge (Solheim 2012:98). Tångespetsar hittas i Norge från och med ca 4200 f.Kr. (Solheim 2012:115). Skifferspetsar är även vanliga inom trattbägarkulturen i södra Norge (Hallgren 2008:247).

Röd skiffer finns inte naturligt i Trøndelagsområdet, men ändå hittas de flesta rödskifferföremål just där. Den röda skiffen kan i själva verket komma från Jämtland och Västerbotten och visar på en kontakt mellan Norge och Sverige under denna tid (Lundberg 1997:171). Färdiga knivar och även knivämnen förekommer i hög utsträckning längs mellersta Norges kust, råmaterialet har därmed kommit till dit från Mellannorrland och sedan bearbetats till färdiga knivar på plats (Hallgren 2008:256). I Norge verkar alltså skifferknivar vara en typisk företeelse för kustens platser, något som det vore intressant att forska vidare i men som tyvärr inte ryms inom detta uppsatsarbete.

Figur 22. Exempel på tångespetsar av skiffer från Östnorge (Solheim 2012:99).

Figur 23. Spridningen av skifferknivar i Norge, tydligt koncentrerad till kusten (Hallgren 2008:257).

6. Slutsats

Skifferkulturen förenas dels av bruket av skifferredskap men också i den lokala produktionen av dessa, och i själva hantverkstraditionen, vilken förs vidare från generation till generation (Hallgren 2008:255). Just skiffern är något som verkligen enat hela det stora området, den har brutits och tillverkats lokalt, och färdiga föremål såväl som obearbetat råmaterial har förts över väldiga distanser för att nå sina slutdestinationer, vilket de röda skifferföremålen bekräftar.

Tidigneolitiska skifferknivar har intressant nog även hittats i Mälardalen, men här rör det sig enbart om färdiga föremål som inte har producerats lokalt utan kommit in från norr (Hallgren 2008:256). I Mälardalen och resten av södra Sverige finns under tidigneolitikum trattbägar-kulturen. Förutom knivarna saknas i trattbägar-traditionen de element som är typiska för skifferkulturen, exempelvis älg-symboliken. Älgbenen lyser under tidigneolitikum med sin frånvaro i Mälardalen och Bergslagen (Hallgren 2008:260). Skifferspetsar är däremot vanliga inom den norska trattbägar-kulturen, liksom är fallet i Mälardalen (Hallgren 2008:247), medan skifferknivar endast förekommer som importföremål från mellersta och norra Skandinavien (Hallgren 2008:248).

Trattbägar-traditionens nordgräns sträcker sig under tidigneolitikum i Skandinavien från Mälardalen och Bergslagen i öst, via södra Norrland och över Norges gräns in i norska Østlandet och Vestlandet. Över hela detta stora område finns likheter i det arkeologiska materialet, exempelvis keramik såsom trattbägare och lerskivor, spår av odling och färdrift och särskilda typer av bergarts- och flintyxor (Hallgren 2008:253). I västra Mellansverige och på Västkusten är avslag och redskap av flinta vanliga under tidigneolitikum, och liknande typer hittas i södra Norge under samma tid (Hallgren 2008:244ff). Dessa kulturuttryck skiljer sig markant från skifferkulturens, och de två olika kulturtraditionerna valde att inte ta upp element från varandra. Visserligen har både skifferknivar och flintyxor rört sig in över gränserna, men det handlar då om färdiga föremål och inte om någon lokal produktion. Det kan därmed bekräftas att skifferkulturen inte har sitt ursprung i trattbägar-kulturen, de är snarare två helt olika ideologier, men det intressanta är att skifferkulturen blommar ut som starkast samtidigt som trattbägar-kulturen gör detsamma.

Hallgren (2008) betonar att trattbägarbebyggelsen i Dalsland och Värmland *inte* upphör vid gränsen till Norge, och att det är riktigt att se Västsverige och Sydnorge som ett sammanhängande traditionsområde (Hallgren 2008:244). Det är därmed rimligt att anta att en liknande situation kan råda för skifferkulturen – kulturområdet utgörs av både Mellannorrland och mellersta Norge, utan att upphöra eller skifta karaktär. Däremot förekommer inom skifferkulturen, liksom inom trattbägar-kulturen, lokala och regionala variationer, och Hallgren menar att det finns skillnader i till exempel utformningen av skifferknivar (Hallgren 2008:260). Detta är dock ännu så länge ett outforskat område.

Den bifaciala teknik som används för att bearbeta kvarts och flinta i Finland används inte inom den tidigneolitiska skifferkulturen, utan är en östlig företeelse (Hallgren 2008:263). Ett visst utbyte av föremål mellan Finland och Sverige har skett under tidigneolitikum, det syns särskilt tydligt vid kusten, men det rör sig troligen om ett utbyte mellan trattbägar-kultur och kamkeramisk kultur, utan någon direkt synbar inblandning från skifferkulturen då det för det mesta handlar om keramik (Hallgren 2008:261-267).

Även ett utbyte mellan Sverige och Norge, under tidigneolitikum kan bekräftas, inom det område som skifferkulturen finns. Lundberg (1997) pekar på en koppling mellan mellersta Norrlands inland och mellersta Norge i utbytet av råmaterialen röd skiffer och flinta:

”Ett etablerat kontaktnät mellan befolkningen i Mittnorge och mellersta Norrlands inland kan ha förekommit mycket tidigt vilket inte enbart den röda skiffern antyder. Flinta, sannolikt från den norska kusten, förekommer i Jämtland och Västerbottens inland på tidiga boplatser och den förekommer i djupa lager i hyddgrundernas vallar. Tydliga indikationer på spridning av råmaterial i båda riktningarna finns alltså.” Lundberg 1997:171

Skifferkulturen är således väl avgränsad till Mellannorrland och mellersta Norge. I södra Skandinavien finns grannen trattbägarkulturen och i öster och delvis norr finns kamkeramikerna, vilket kan ses vid exempelvis Lillberget. Ett visst utbyte av materiell kultur har hela tiden skett mellan områdena, men det är också tydligt att man varit noga med att uttrycka sin egen identitet genom bruket av de saker som den här uppsatsen har berört, det vill säga den röda skiffern, skärvstensvallarna och hällristningarna.

Bruket av den röda skiffern och hantverkstraditionerna kring denna råvara uppkommer med stor sannolikhet i mellersta Norrlands inland, kanske som en reaktion på trattbägarkulturens framfart i söder. Även skärvstensvallarna som företeelse kan härstamma från samma område, och ett gott argument för detta är de tidiga dateringarna i den närmast monumentala skärvstensvallen Raä 101:1 vid Hotingsjön i Tåsjö socken, Ångermanland.

Bruket av skärvstensvallar har en koppling till både Mellannorrland och Norge, men den kamkeramiska boplatsvallen, som har en liknande form, är äldre. Kan själva formen till skärvstensvallen ha hämtats från den kamkeramiska kulturen? Inspiration till en konstruktion med en nedsänkning omgärdad av en vall skulle kunna ha hämtats därifrån, men utvecklats till något eget, en lokal variation som slutligen blivit en viktig symbol för den egna identiteten. Liedgren (2014) ser en koppling mellan Finland och Norrbotten genom det mesolitiska gravskicket, och föreslår att de som anlagt gravarna skulle kunna vara föregångarna till de senare kamkeramikerna i Norrbotten (Liedgren 2014:37). Liedgren ställer frågan om gravskicket kan ha varit ungefär detsamma längsmed hela bottenvikskusten (Liedgren 2014:37). Om så är fallet skulle även traditionen med en vallomgärdad nedsänkning och sedermera bruket av skärvstensvallar kunna härröra från Finlands boplatsvallar.

Vidare till skifferkulturens hällbildstradition. Var har den sitt ursprung? De flesta hällmålningar i Finland är daterade till mellanneolitikum och är i och med det yngre än de norrländska hällristningarna, och det kan därmed antas att hällbildstraditionen inom skifferkulturen inte har inspirerats av den kamkeramiska kulturen. Snarare skulle situationen kunna vara tvärt om, alternativt att de kamkeramiska hällmålningarna influerats av östliga hällbildstraditioner. Detta lämnar jag åt framtida forskare att utröna. Det är däremot mer troligt att skifferkulturen hämtat inspiration till sina hällristningar från Norge, där hällbildstraditionen har pågått sedan mesolitikum. Gjerdes (2010) idéer om övergångsplatser där man kan se hur traditionen skiftar från den mesolitiska, naturalistiska stilen till den mer stiliserade, neolitiska är högst intressant. Liksom i fallet med skärvstensvallar har en företeelse utifrån inspirerat, och sedan arbetats om till något eget och så småningom blivit en stark markör för den egna identiteten.

Hur ska alla dessa starka uttryck för identiteten tolkas? Skärvstensvallar, hällristningar och fångstgropar är ett uttryck för neolitiseringsen, anser Sjöstrand (2011:199). Sjöstrand menar att

uppförandet och användandet av dessa företeelser bör associeras med ett neolitiskt tänkande. Det handlar om kollektivt bruk och organisatoriska moment, exempelvis att organisera älgjakt, reglering av landskapet i och med anläggandet av fångstgropsystem, investering i platsbunden materiell kultur såsom skärvstensvallar och hållbilder, och slutligen produktion som bygger på försenad avkastning, vilket syns särskilt väl i fångstgropsystemen, men även i de andra lämningstyper som har med älgar att göra. Sjöstrand menar att varken hållristningarna eller skärvstensvallarna någonsin ansetts färdiga utan ständigt byggts vidare på, och att utdelningen därmed varit fördröjd (Sjöstrand 2011:200).

Även Hallgren (2008) är inne på ett likartat spår och framhåller att skifferkulturen och trattbägartraditionen har ett liknande tankesätt och struktur trots sina olika ideologier, där det arkeologiska materialet generellt är likt inom hela det stora området där kulturen utövas, men där det förekommer lokala variationer (Hallgren 2008:271). Trattbägartraditionen med sitt jordbruk och sin färdift är en självklar del i neolitiseringsen, och även skifferkulturen kan alltså ses på ett liknande sätt tack vare att de kollektiva och organisatoriska delarna av jägarsamlarsamhället förstärks. Valet att fortsätta vara jägare-samlare handlar inte bara om ekonomi och näring, utan om identitet.

Skärvstensvallarna har ackumulerats under mycket lång tid, och med tiden blivit monumentala. De har aldrig setts som färdiga. Generation efter generation har fortsatt bygga på dem och de blev efterhand permanenta markörer för stabilitet och äganderätt, för människors starka identitet. Skärvstensvallarna visar att man har tagit landskapet i besittning, förändrat och format det till sitt eget. De är en del av en mer kollektiv ideologi än vad som fanns tidigare. På detta sätt liknar de kökkenmöddingarna som hittas i södra Skandinavien under senmesolitikum, vilka har påbyggts under mycket lång tid och brukats rituellt med begravingar, offer och ceremoniella måltider (Carlsson 2015:23ff). Det är tänkvärt att både kökkenmöddingarna och skärvstensvallarna är gjorda av avfall, som ju är spår av mänsklig aktivitet. De är båda bevis på att människor som delat samma ideologi har funnits på samma plats i flera generationer, de är alltså bevis på ett stabilt samhälle med en stark identitet.

Något som den här uppsatsen inte har haft utrymme att ta upp är kustplatserna med sen keramik som hittas i mellersta Norrland. Ett exempel på en sådan plats är den stora lokalen Bjästamon i Nätra socken, Ångermanland. Carlsson menar att sådana platser ska ses som skifferkulturens keramikplatser, likt de gropkeramiska kustplatserna och den finska båtyskulturens keramikplatser (Carlsson 2015:45f). Tidigneolitiska kustbundna lokaler som exempelvis Överveda, där tillverkning av skifferföremål har varit centralt, skulle kunna vara föregångare till keramikplatserna. Det är tydligt att det behövs mer forskning kring detta.

Hela det som vanligen utgör dagens Norrland inbegrips inte av skifferkulturen. Kanske borde den få byta namn till mellannorrländsk skifferkultur istället, för att tydliggöra utbredningsområdet? Skifferkulturen finns under en lång period och inom ett stort område, och har influerats av sina grannar och inspirerats av främmande företeelser, tagit till sig dessa och gjort dem till något helt eget. Älgsymbolik, lokala variationer och varaktiga kontakter med grannarna präglar den här perioden, med en stark vilja att visa sin identitet som jägare-samlare.

7. Sammanfattning

Skifferkulturen uppkommer i övergången mellan senmesolitikum och tidigneolitikum och finns i Mellannorrland och mellersta Norge under tidsperioden 4200-2000 f.Kr. Den föregicks i Mellannorrland av kvartskulturen och utvecklades till en kollektivistisk jägarideologi med ett stabilt samhälle och en stark egen identitet. Skiffern som råmaterial spelade en stor roll för skifferkulturen och särskilt de knivar och dolkar av röd skiffer med älghuvuden skulpterade på skaftet som hittas i hela det stora utbredningsområdet är typiska för perioden. Råmaterialet till de röda knivarna har hämtats från mellersta Norrlands inland och både halvfabrikat och färdiga knivar har sedan spritts över skifferkulturens stora område, och även utanför till närliggande geografiska platser och kulturer. Till skifferkulturens större strukturer hör skärvstensvallarna, monumentala anläggningar av skärvsten och annat avfall, med ett nedsänkt bottenplan i mitten. Skifferföremål är vanliga fynd i dessa vallar. Dessa anläggningar har haft en rituell betydelse och kan vara kopplade till älgjakt och tillagning och konsumtion av älgkött. De är inte bostäder. Skärvstensvallarna har kanske lånat sin form från finska boplatsvallar, och sedan utvecklats till något helt eget. De har ofta närhet till hällristningslokaler. Skifferkulturens hällristningstradition har inspirerats av de norska mesolitiska, naturalistiska ristningarna, och på vissa så kallade övergångslokaler finns ristningar från både mesolitikum och neolitikum representerade. Dessa hittas främst i Jämtland och mellersta Norge. Älgsymboliken finns i skifferkulturen som en röd tråd och hittas i alla dess typer av lämningar i form av ben, skulpturer och bilder.

8. Referenser

- Baudou, Evert 1977. Den förhistoriska fångstkulturen i Västernorrland. *Västernorrlands Förhistoria*:11-152. Härnösand.
- Baudou, Evert 1992. *Norrlands forntid: ett historiskt perspektiv*. Höganäs: Wiken.
- Baudou, Evert 1993. Hällristingarna vid Nämforsen: datering och kulturmiljö. I Lars Forsberg & Thomas B. Larsson (red.), *Ekonomi och näringsformer i nordisk bronsålder*. Studia Archaeologica Universitatis Umensis. Sid. 247-261. Umeå.
- Boaz, Joel 1996. «Skärvstensvallar» på Østlandet? *Viking : Norsk arkeologisk årbok*. Sid. 7-24. Oslo.
- Bolin, Hans 1999. *Kulturlandskapets korsvägar: mellersta Norrland under de två sista årtusendena f Kr*. Diss. Stockholm.
- Carlsson, Anders 2015. *Tolkande arkeologi och svensk forntidshistoria: från stenålder till vikingatid*. Stockholm: Stockholm universitet
- Forsberg, Lars 1993. En kronologisk analys av ristningarna vid Nämforsen. Nordiskt symposium för bronsåldersforskning. *Ekonomi och näringsformer i nordisk bronsålder: rapport från det 6:e nordiska bronsålderssymposiet, Nämforsen*. 1990, s. 223-246. Umeå: Umeå Universitet.
- Gjerde, Jan Magne 2010. *Rock art and landscapes. Studies of Stone age rock art from Northern Fennoscandia*. Tromsø: University of Tromsø.
- g
Goldhahn, Joakim 2002. Hällarnas dån – ett audiovisuellt perspektiv på kustbunden hällkonst i norra Sverige. I Joakim Goldhahn (red.), *Bilder av bronsålder*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No. 37: 52-90. Stockholm.
- Grusmark, Cecilia 2001. *Heligt, profant eller både och? Boplatsvallarnas funktion och betydelse med utgångspunkt i lokalen vid Lillberget, Överkalix sn*. Magisteruppsats. Stockholms universitet.
- Hallgren, Fredrik 2008. *Identitet i praktik: lokala, regionala och överregionala sociala sammanhang inom nordlig trattbägarkultur*. Diss. Uppsala : Uppsala universitet, 2008
- Hellqvist, Therese 2007. *Undersökningarna av Bastuloken RAA 183 Ramsele sn*. Umeå: Umeå Universitet.
- Jones, Siân 1997. *The archaeology of ethnicity : constructing identities in the past and present*. London: Routledge
- Karjalainen, Taisto 1999. Sedentariness and Dating Stone Age Houses and Sites. Matti Huurre (ed.) *Dig it all. Papers Dedicated to Ari Siiriäinen*. Helsinki. Sid. 185-190
- Karman, Jorma 1988. *Rödkifferföremål i Centrala Norrland. Makroskopisk genomgång och geologisk kontext*. C-uppsats i arkeologi. Umeå universitet.

- Klang, Lennart 1987. Den nya fornminnesinventeringen och den "nya" forntiden i Norrbottens kustkommuner. Norrbotten. *Norrbottens museums årsbok*. Luleå.
- Käck, Jenny 2009. *Samlingsboplatser?: en diskussion om människors möten i norr 7000 f Kr-Kr f med särskild utgångspunkt i data från Ställverksboplatsen vid Nämforsen*. Umeå: Institutionen för idé- och samhällsstudier, Umeå universitet.
- Lahelma, Antti 2007. 'On the back of a blue elk': Recent Ethnohistorical Sources of and 'Ambiguous' Stone Age Rock Art at Pyhänpää, Finland. *Norwegian Archaeological Review Vol. 40, No. 2*, 113-137.
- Lahelma, Antti 2008. *A touch of red: archaeological and ethnographic approaches to interpreting Finnish rock paintings*. Diss. Helsingfors: Helsingin yliopisto.
- Larsson, Thomas B. 2010. Människan och älgen vid Bastuloken, En delundersökt boplatsvall från neolitikum I Västernorrland. *Arkeologi i norr*. Vol. 12, s.1-17.
- Liedgren, Lars 2014. Rödockragravar i Norrbotten. *Arkeologi i norr*. 14 (2014): 1-39
- Lundberg, Åsa 1997. *Vinterbyar: ett bandsamhälles territorier i Norrlands inland, 4500-2500 f. Kr*. Diss. Umeå.
- Norberg, Erik 2008. *Boplatsvallen som bostad i Norrbottens kustland 5000 till 2000 före vår tideräkning: en studie av kontinuitet och förändringar*. Diss. Umeå.
- Pesonen, Petro 2002. Semisubterranean Houses in Finland - A review. In: Helena Ranta (ed.). *Huts and Houses. Stone Age and Early Metal Age Buildings in Finland*. Jyväskylä. s. 9-41
- Seitsonen, Oula 2005. Shoreline displacement chronology of rock paintings at Lake Saimaa, eastern Finland. *Before Farming*. 2005(1), 1-21.
- Sjöstrand, Ylva 2011. *Med älgen i huvudrollen: om fångstgropar, hållbilder och skärvstensvallar i mellersta Norrland*. Diss. Stockholm.
- Skandfer, Marianne 2003. *Tidlig, nordlig kamkeramikk. Typologi-Kronologi-Kultur. Dr. art.-avhandling*. Institutt for arkeologi. Universitetet i Tromsø.
- Slinning, Tore 2002. *Bergmalingene i Telemark. Kultstedenes tidfesting og sosiale sammenheng*. Upublisert hovudfagsoppgave. Arkeologisk institutt. Universitetet i Bergen.
- Sognnes, Kalle 1996. Dyresymbolikk i midt-norsk yngre steinalder. *Viking : Norsk arkeologisk årbok*. Sid. 25-44. Oslo.
- Solheim, Steinar 2012. *Lokal praksis og fremmed opphav. Arbeidsdeling, sosiale relasjoner og differensiering i østnorsk tidligneolitikum*. Oslo universitet, Oslo.
- Wenger, Etienne 1998. *Communities of practice: learning, meaning, and identity*. Cambridge: Cambridge University Press.

Stockholms
universitet